

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Kari Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel.—Ernst Hoffman
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich Frank, τακτ. καθ.
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg.—Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανε-
πιστημίου τῆς Ρώμης.—Κ. Τριανταφυλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστη-
μίου τῶν Ἀθηνῶν.—August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Hei-
delberg.—Χαρ. Τζωρεζόπουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν.—
Franz Böhm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.—Παν. Κανελλόπουλος ὑφηγ. Πα-
νεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Κωνσταντῖνος Τσαῦσος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς—
*Ιωάν. Θεοδωρακόπουλος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ
ΥΠΟ
Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
"ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ"
ΕΔΟΥΑΡΔΟΥ ΛΩ 8
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- α') Ἡ σύγχυσις φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας. Ἡ ἄρσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ.
- β') Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ψυχολογία ἐπιστήμη γεγονότων, ἡ φιλοσοφία ἐπιστήμη νοημάτων καὶ ἐννοιῶν.
- γ') Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις. Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Προσωκρατικοί, Πλάτων, Kant.

α') Ἡ σύγχυσις φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας.—Ἡ ἄρσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ.

Ἡ σύγχυσις τῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχολογίας ἀποτελεῖ τὴν βαρυτέραν ἴσως πλάνην τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, πλάνην εἰς τὴν ὁποίαν ἐλάχιστοι ἐκ τῶν φιλοσοφούντων ὑπόκεινται ἀκόμη καὶ ἡ ὁποία ἐγένετο αἰτία ὥστε καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ν' ἀπωλέσῃ τὴν ζωτικότητα καὶ γενικῶς τὴν σημασίαν αὐτῆς διὰ τὴν ζωὴν καὶ ἡ προκοπὴ τῆς ψυχολογίας ν' ἀνακοπῇ τόσον ὥστε σήμερον νὰ ἔχωμεν ξηρὰ καὶ ἀνούσια μόνον ἀναμασσήματα τῶν ὕσων οἱ μεγάλοι αὐτῆς θεμελιωταὶ ἐδίδαξαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφία δι' ἐνὸς ἀπεγνωσμένου, ἀλλ' ἐπιτυχοῦς τέλους ἀγῶνος ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν ἀνυποληψίαν καὶ τὴν ἀφάνειαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει ἀφ' ὅτου παρεβιάσθησαν τὰ θέματα αὐτῆς διὰ τῶν ἐμπειρικῶν ψυχολογικῶν μεθόδων, συγκεκριμένως δὲ ἐν Γερμανίᾳ ἀνεγεννήθη ἡ φιλοσοφία διὰ τῶν γιγαντιαίων πραγματικῶς ἐργασιῶν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν νεοκαντιανῶν

καὶ διὰ τῶν ἀμειλίκτων κτυπημάτων τὰ ὅποια ὁ Nietzsche κατέφερε κατὰ τῆς σχολαστικῆς τριβῆς τῶν «διανοουμένων» τῆς ἐποχῆς του. Ἡ δὲ ψυχολογία, μετὰ τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπ' αὐτῆς ὁ νεοκαντιανισμὸς, περιώρισεν, οὕτως εἶπεῖν, τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς καὶ ἐτράπη εἰς τὸ εἰδικὸν αὐτῆς ἔργον, τὸ συντελούμενον εἰς τὰ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια. Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία ἔπαυσε πλέον νὰ κινῆ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν καὶ γενικῶς τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦτο διότι καὶ ἡ ἱστορία καὶ τὸ πνεῦμα δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν πρὸς τὸ πείραμα, ἀνεπτύχθη ἓνα ἄλλο εἶδος ψυχολογίας, εἶκα ἀκριβῶς τῆς ὑπάρξεως προβλημάτων, τῶν κυρίως ψυχολογικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατανοηθοῦν μὲ τὰς μεθόδους τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας. Ὁ Wilhelm Dilthey, ὁ πραγματικὸς θεμελιωτῆς τῆς νέας αὐτῆς ψυχολογίας, ὀνομάζει αὐτὴν «κατανοοῦσαν ἢ διαισθητικὴν ψυχολογίαν» «*verstehende oder intuitive Psychologie*», ἡ ὁποία θεωρεῖται σήμερον ὡς ἡ βᾶσις τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος καὶ γενικῶς τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὴν γένεσιν τῆς ψυχολογίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ συνετέλεσαν δύο συγγραφεῖς ἀπαράμιλλοι εἰς ὕψος καὶ εἰς ψυχολογικὴν κατανόησιν, οἱ Kierkegaard καὶ Nietzsche. Τὴν ψυχολογίαν τοῦ εἴδους αὐτοῦ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν **τελεολογικὴν** καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐξετάζει πραγματικὰ γεγονότα, ὡς ἡ ἐμπειρικὴ, ἀλλὰ κατανοεῖ τελεολογικῶς τὸ σύνολον τῶν νοημάτων καὶ τῶν ἀξιῶν αἱ ὅποια συνιστοῦν τὴν πραγματικότητα. (Βλέπ. πλείονα περὶ τελεολογικῆς ψυχολογίας. Προλεγόμενα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Paul Natorp ὑπὸ I.N. Θεοδωρακοπούλου. Ἡ «περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» ὑπὸ Natorp μετάφρασις Μιχαὴλ Τσαμαδοῦ). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὴν τελεολογικὴν ψυχολογίαν καὶ συζητοῦμεν μόνον τὰς σχέσεις μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ ἐμπειρικῆς ψυχολογίας. Ὅταν δὲ ὁμιλοῦμεν περὶ ἀπολυτοποιήσεως τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου ἐννοοῦμεν πάντοτε τὴν ἐμπειρικὴν, ὅπως ἐγένετο αὕτη κυρίως ὑπὸ τοῦ Wundt, καθ' ὃν ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας ἤτοι τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς. Αὐτὴν τὴν ἀπολυτοποίησιν, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «ψυχολογισμὸς», καταπολεμεῖ ὁ νεοκαντιανισμὸς καὶ οὐχὶ τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη καὶ ἔχει καθ' ἡμᾶς ἴσην πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας.

ἀξίαν. Ψυχολογισμὸς καὶ ψυχολογία εἶναι δύο διάφορα πράγματα. Ὁ μὲν πρῶτος εἶναι δογματισμὸς διότι ἀπολυτοποιεῖ μίαν εἰδικήν, ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ ἐφαρμόζει αὐτὴν ἐφ' ὅλων τῶν θεμάτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ δὲ δευτέρα εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη κατὰ τῆς ὁποίας οὐδεὶς οὐδὲν δύναται ν' ἀντιτάξῃ. Μετὰ τὴν μεθοδολογικὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ νεοκαντιανισμὸς ἐπὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ ἐλάχιστοι εἶναι τῶ ὄντι ἀκόμη οἱ ἐμμένοντες δογματικῶς εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν διαθέτει τὴν συνθετικὴν δύναμιν ἑνὸς Wundt ὥστε νὰ εἶναι πράγματι εἰς θέσιν νὰ ἀπολυτοποιήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας. Ἡ ἀπολυτοποίησις ὄχι μόνον τῆς ἰδέας τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας ἀλλὰ καὶ οἰαςδήποτε ἄλλης ἐπιστημονικῆς ἰδέας (ὅσονδήποτε δογματικὴ καὶ ἂν εἶναι) ὅταν μὲν γίνεται ὑπὸ ἰσχυρᾶς προσωπικότητος προσδίδει εἰς τὰ πράγματα, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ στενάζουσιν ὑπὸ τὸν βαρὺν τῆς ἀπολυταρχίας ζυγόν, ὠρισμένην πνοὴν καὶ ὠρισμένον χαρακτῆρα, ὅταν ὅμως, μετὰ τὸν θάνατον τῆς μεγάλης προσωπικότητος, ἐπιχειρεῖται ἀπομιμητικῶς ὑπὸ τῆς διανοίας ἀσημάντων μαθητῶν, ῥεπόντων φύσει εἰς τὴν ἐπιπέδωσιν τῆς προβληματικότητος τὴν ὁποίαν ἐνέχει ἡ ἀνθρώπινη συνείδησις καὶ ἱστορία καὶ ἡ ἀμφοτέρας ὑποβαστάζουσα φύσις, προσδίδει εἰς τὴν ἀρχικῶς ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ἀκεραίαν ἰδέαν τοῦ διδασκάλου τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ διὰ τοῦ ὁποίου «λύουν» οἰονδήποτε πρόβλημα τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας.

Τὸ κεφάλαιον ἐκεῖνο τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸ ὁποῖον ἐστράφησαν κυρίως οἱ ψυχολογικῶς διανοούμενοι καὶ οἱ τὴν ψυχικὴν ἐνεργειαν ὡς τὴν μόνην καὶ ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ κόσμου παραδεχόμενοι εἶναι ἡ λογικὴ καὶ τοῦτο, διότι τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας εἶναι τόσον θεμελιῶδες ὥστε προϋποτίθεται ὡς βᾶσις ὅλων τῶν λοιπῶν φιλοσοφικῶν θεμάτων. Ὄταν καταστῇ δυνατόν νὰ δειχθῇ, ὅτι (καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πρόθεσις τῶν ψυχολογιστῶν) καὶ οἱ νόμοι τῆς λογικῆς θεμελιώνονται ψυχολογικῶς, τότε πλέον εἶναι εὐκόλον νὰ αἰτιολογηθοῦν ψυχολογικῶς ὅλα τὰ νοήματα καὶ ὅλα τὰ ἀντικείμενικὰ θέματα τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Ἄν ἡ λογικὴ εἶναι δυνατόν νὰ θεμελιωθῇ ψυχολογικῶς τότε καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία πρέπει νὰ αἰτιολογηθοῦν ψυχολογικῶς, ἥτοι νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ἀπλᾶ προϊόντα τῆς

ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ὡς ταυτόσημα πρὸς αὐτήν. Ὅπως ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια ἔχει μόνον χρονικὴν σημασίαν καὶ εἶναι διάφορως εἰς κίνησιν, οὕτω πως πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς ὡς ἀπολύτως σχετικὰ καὶ ὡς ἀπλᾶ ἀποκρυσταλλώματα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας οὐδεμίαν βαθυτέραν σημασίαν ἐγκλείοντα. Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη θεμελίωσις τῶν λογικῶν νόμων, τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν ὀδηγεῖ εἰς ἀντιφάσεις τὰς ὁποίας θὰ δείξωμεν κατωτέρω καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἡ σημαντικωτέρα εἶναι ἡ ἐξῆς· ἂν οἱ λογικοὶ νόμοι (ὁ νόμος τοῦ χρόνου, τοῦ χώρου, τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ κτλ.) ἐξάγονται ἀπὸ τὴν ἀπλῆν ψυχικὴν ἐνέργειαν, ἂν εἶναι ἀπλᾶ προϊόντα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, τότε πῶς εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελοῦν καὶ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας **κριτήρια**; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, διότι αὐτὸ σημαίνει ὁ λόγος, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι δυνατόν νὰ κριθῆ διὰ κριτηρίων τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδίαν; Τὸ θεμελιοῦν, καὶ τὸ κριῖνον εἶναι πάντοτε διάφορον κατ' οὐσίαν ἀπὸ τὸ θεμελιούμενον καὶ τὸ κρινόμενον. Τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνει θεμελίωσις. Δὲν δύναμαι νὰ θελιώσω λογικῶς τὸν ὑλικὸν κόσμον δι' ὑλικῶν ἀρχῶν (τοῦτο θὰ ἦτο φαῦλος κύκλος)· πρὸς τοῦτο ἔχω ἀνάγκην ἀπὸ ἀρχᾶς ἄλλου εἴδους, ἄλλης ποιότητος. Τοῦτο εἶναι ἀξίωσις καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ὑλισμοῦ, διότι καὶ αὐτὸς εἶναι θεωρία καὶ συνεπῶς θεμελιώνει τὸν κόσμον διὰ τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος καὶ κατὰ τὸν ὑλισμόν, νοεῖ τὸν κόσμον (βλέπε κατωτέρω σελ. 326). Οὕτω πως δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω καὶ νὰ θεμελιώσω τὸν ψυχικὸν κόσμον, τὴν σειρὰν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ φαινομένων τὰ ὁποῖα ἔρχονται καὶ παρέχονται, μὲ κάτι τὸ ὁποῖον ἐπίσης θὰ παρήρχετο, ἀλλ' ἢ μὲ κάτι τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι μόνιμον καὶ ἀθραυστον, τοιαύτην δὲ μόνιμον ποιότητα ἔχουν οἱ λογικοὶ νόμοι. Οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια πρέπει νὰ θεμελιωθῆ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς προϊόντων, οἷα εἶναι κατ' αὐτοὺς οἱ λογικοὶ νόμοι, κινουῦνται εἰς τὸν κύκλον μιᾶς ταυτολογίας.

Ὁ ψυχολογισμὸς, ὅπως καὶ κάθε θεωρία ἡ ὁποία ἀπολυτοποιεῖ ὠρισμένην τινὰ ἀρχὴν τοῦ συνειδότος ἢ ὠρισμένον τι εἶδος τοῦ ὄντος, δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ σκεφθῆ ὅλας τὰς λογικὰς συνεπείας εἰς τὰς ὁποίας ἄγει ἡ «θεμελιωτική» του ἀρχή. Καὶ ὁ ψυχολογισμὸς καὶ ὁ ἐμπειρισμὸς, ὅπως καὶ οἷονδήποτε ἄλλο εἶδος δογματισμοῦ, ζοῦν

μόνον διότι είναι άσυνεπείς πρὸς τὸν ἑαυτὸν τους. Εὐθύς ὡς τολμή-
σουν νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀναγκαίων καὶ συνεχῶν
συλλογισμῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ ἐπιστημονικὸν σκέπτεσθαι φέ-
ρεται κατ' ἔμφυτον ἀνάγκην, θὰ καταλήξουν εἰς τὸ ἀπροχώρητον καὶ
συνεπῶς εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας ὑπέθεσαν ὡς ἔρ-
μηνευτικὰς διὰ τὸ σύνολον τοῦ ὄντος. Ὅπως θὰ δειχθῇ ἐκ τῶν ἔ-
πομένων ἀναλύσεων τὸ *σύνολον* τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι μία
λογικὴ κατηγορία, εἶναι μία ἔννοια ἣ ὁποία δὲν ἔνυπάρχει ποτὲ εἰς
τὴν πραγματικὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου, διότι ἣ πραγματικὴ
ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου οὐδέποτε ἐμφανίζεται συνολικῶς, ἀλλὰ κατὰ
περιορισμένον τρόπον. Ὅταν λέγωμεν «σύνολον» κάμνομεν χρῆσιν μι-
ᾶς λογικῆς κατηγορίας, ἑνὸς λογικοῦ νόμου (τοῦ νόμου τῆς ἐνότητος),
καὶ ἐκτελοῦμεν μίαν κρίσιν καὶ ὑπάγομεν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς κρίσεως
αὐτῆς τὸ δυνατόν (ἦτοι τὸ «δυνάμει» ἔνυπάρχον) σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐ-
νεργειῶν, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα, (ἦτοι «ἐ-
νεργεία,») ταῦτοχρόνως δεδομένα. Ὁ ψυχολογισμὸς καὶ ὁ ἔμπειρισμὸς
εἶναι συνεπῶς κατὰ τοῦτο συγὰδελφοί, καθ' ὅτι ἀμφοτέρω διδάσκουν
τὴν καταγωγὴν τῆς ἔννοιας ἐκ τῆς ἔμπειρίας (εἴτε φυσικῆς εἴτε ψυχικῆς)·
ἀμφοτέρω δὲ διακρίνονται διὰ τὸ εὐθύγραμμον καὶ τὴν «ἀπλότητα»
μετὰ τῆς ὁποίας διατυπώνουν τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐ-
πιστημονικῶν πορισμάτων τῶν ἔμπειρικῶν ἐπιστημῶν καὶ κρύπτουν
ὑπὸ τὸ εὐθύγραμμον αὐτῶν ὕψος τὴν εἰς τοὺς πολλοὺς ἀόρατον ἀσυνέ-
πειαν αὐτῶν. Ὅδηγοῦν δὲ καὶ οἱ δύο, ὅταν ἀναλυθοῦν αἱ ἀρχαὶ αὐ-
τῶν εἰς τὰ στοιχεῖα τὰ συνιστῶντα αὐτάς, εἰς τὸ θεωρητικὸν ἀδιέ-
ξοδον καὶ συνεπῶς εἰς τὸ ἀνακόλουθον. Ὅταν δὲ προχωρήσωμεν, σχε-
τικοποιοῦντες τὰς ἀρχικῶς ὡς σχετικὰς ἐννοηθείσας ἀρχὰς καὶ τοῦ ψυ-
χολογισμοῦ καὶ τοῦ ἔμπειρισμοῦ φερόμεθα πλησίστιοι εἰς τὸν σκεπτικι-
σμόν. Ἀλλὰ οἷαδὴποτε *θεωρία* ἣ ὁποία καταλήγει εἰς τὸν σκεπτικισμόν
ἀντιφάσκει κατὰ τοῦτο πρὸς ἑαυτὴν, καθ' ὅ,τι ἀφ' ἑνὸς μὲν διδάσκει τὴν
σχετικότητα ἢ τὴν ἀδυνατότητα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας, ἀφ' ἑτέ-
ρου δὲ ἐμφανίζεται ἣ ἰδία ὡς γνώσις καὶ συνεπῶς ἀξιῶ, ὅτι ἀντιπρο-
σωπεύει τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ ἂν ὁ σκεπτικισμὸς εἶναι ἀλήθεια, τότε
αἶρει ὁ ἴδιος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀρχήν, τὴν ἀδυνατότητα τῆς γνώ-
σεως καὶ συνεπῶς ἑαυτόν.

Τὴν σύγχυσιν αὐτὴν τῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς
ψυχολογίας διείδε καὶ ἀνήρεσεν κυρίως ὁ νεοκαντιανισμὸς. Ἡ φιλο-

σοφική αὐτὴ κίνησις ἐν Γερμανίᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ ὑπόστασις τῆς φιλοσοφίας, ἐστράφη κυρίως εἰς τὴν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀρχῶν ὄλων τῶν ἐπιστημῶν, ἵνα δι' αὐτοῦ ἐπιτύχη καὶ τὸν ὄρισμόν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ψυχολογίας. Διὰ τῆς συστηματικῆς κριτικῆς καὶ τοῦ συνεχοῦς ἐλέγχου κατέστη δυνατὸν ν' ἀποκτηθῇ ἡ μεθοδολογικὴ ἐκείνη σαφήνεια ἡ ὁποία διακρίνει τὰ ἔργα τῶν Cohen, Rickert καὶ Husserl, ἡ δὲ συστηματικὴ κατανόησις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐπετεύχθη αὕτη ἰδίᾳ διὰ τῶν ἔργων τῶν Windelband, Natorp καὶ Cassirer, ἐσχάτως δὲ καὶ τοῦ Heidegger, ὠδήγησεν εἰς τὴν σταθερὰν θεωρίαν καὶ ἀντιμετώπισιν καὶ τῶν προβλημάτων τοῦ συστήματος καὶ ἐκείνων τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ὁ νεοκαντιανισμὸς, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Kant καὶ ἀναγεννῶν τὸ φιλοσοφικὸν φρόνημα ἐν Γερμανίᾳ, ἐζήτησε νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἰσχὺν τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ ἀρχαὶ ἐκάστης εἰδικῆς ἐπιστήμης. Οὕτω πῶς ἔχομεν τὸν ὄρισμόν τῶν ὀρίων τῶν θετικῶν ἢ φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν καθαρῶς λογικὴν κατανόησιν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ὡς ἔργον κυρίως τῶν νεοκαντιανῶν τοῦ Marburg καὶ τοῦ Freiburg. Ἐκ παραλλήλου δὲ ἀναπτύσσεται ἐν Heidelberg ἡ θεωρία τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ὑπὸ τῶν Windelband καὶ Rickert καὶ ὀρίζεται ἡ ἔννοια τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν καὶ τοῦτο, διότι ἡ θεωρία αὕτη ἀνεπτύχθη ἐν στενῷ συνδυασμῷ πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τοῦ 19' αἰῶνος. Ἡ ἐπιστημολογία τῆς ἱστορίας, ὅπως ἀνεπτύχθη αὕτη ὑπὸ τοῦ Rickert, ἐπιδέχεται μόνον συμπλήρωσιν καὶ δὴ εἰς τὴν κατεύθυνσιν πάντοτε τὴν ὁποίαν διήνοιξεν ὁ Rickert, ὅπως ἡ ἐπιστημολογία τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης δύναται ν' ἀναπτυχθῇ περαιτέρω εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ γενικῶς χαραχθεῖσαν γραμμὴν. Τοῦτο δὲ ἐπεκυρώθη ἰσχύτως τρανώτατα διὰ τῆς νεωτάτης καὶ ἀνατρεπτικωτάτης ἐπιστημονικῆς ἀνακαλύψεως, τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, τὴν ὁποίαν προπαρεσκεύασε καὶ προδιέγραψεν ὁ νεοκαντιανισμὸς, ὅπως πᾶσα ὑγιὴς φιλοσοφικὴ θεωρία προδιαγράφει συνήθως τὰς ἐπικειμένας ἀνατροπὰς εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν σκέπτεσθαι, κατὰ μέγα δὲ μέρος προκαλεῖ αὐτάς. Ἡ δὲ θεωρία τῆς ἱστορίας, ὡς ἀναπτύσσεται αὕτη ὑπὸ τοῦ Rickert, ἔγινε πλέον δεκτὴ, ἀπὸ δύο καὶ πλέον δεκαετηρίδων, ὑπὸ ἱστορικῶν, νομικῶν, θεολόγων

καὶ κοινωνιολόγων. Τὸ ἔργον τοῦ Max Weber ἀρκεῖ ἵνα καταδείξῃ ποίαν γονιμότητα ἔχουν αἱ περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεις τοῦ Rickert. Βεβαίως ὑπάρχουν προβλήματα καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς, εἴτε διότι ταῦτα θίγουν τὰ ὅρια τῆς μεταφυσικῆς, εἴτε διότι ἡ κριτικὴ αὐτῶν ἐπεξεργασία δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι, προκαλοῦν ἀκόμη πολλὰς ἀντιρροήσεις καὶ διαμάχας μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν τῆς ἐπιστήμης ἢ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀποδεικνύει τὴν γονιμότητα τῶν ἐργασιῶν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, διότι τὰ προβλήματα ταῦτα, ἄνευ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ φρονήματος διὰ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, δὲν θὰ κατεῖχον σήμερον τὴν τόσον ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ φιλοσοφικὸν ὁρίζοντα.

Διὰ τῶν θεωρητικῶν τούτων ἐργασιῶν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἐπὶ τῶν συστηματικῶν βάσεων τῶν φυσικομαθηματικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, κατέστη δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῶν ὁρίων τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἡ διασάφησις τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, καὶ συνάμα ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προσῆψαν εἰς αὐτὰς οἱ ψυχολογίζοντες τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ δι' ὧν ἐσχητικοποίησαν τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι καὶ ἰδίαι αἱ ἱστορικαί, ἀπαλλαγεῖσαι ἀπὸ τὸν ψυχολογισμόν, ἀπέκτησαν τὴν βεβαιότητα ἐκείνην τὴν ὁποῖαν ἀκριβῶς ἐχρειαζοντο διὰ νὰ ὀρθοποθήσουν ὡς αὐτοτελεῖς ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι καὶ ἀπέβαλαν τὴν διαρκῆ ἀμφιβολίαν καὶ τὸν δισβρωτικὸν σάρακα τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὅστις κατ' ἀνάγκην ἀνεπτύχθη εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ δένδρου τοῦ ψυχολογισμοῦ. Ἡ ἀμφιβολία οὐδέποτε βεβαίως πρέπει νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀμφιβολία εἶναι πάντοτε ἡ τάσις πρὸς θετικότητα, πρὸς βεβαιότητα. Ἡ δὲ ἀμφιβολία, ἡ ὁποία διέπει σήμερον τὴν μέθοδον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, δὲν εἶναι ἀμφιβολία ἡ ὁποία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἄρνησιν ὡς τοιαύτην, ἀλλὰ τὴν κριτικὴν σύνεσιν ἡ ὁποία εἶναι ἡ συνοδὸς πάσης ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Καὶ ὑπάρχουν βεβαίως ἀρκεταὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν μεταξὺ ψυχολογίας καὶ φιλοσοφίας ὡς λογικῆς ἢ μεταξὺ ψυχολογίας καὶ τῶν λογικῶν ἀρχῶν τῶν φυσικομαθηματικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἡ οὐσία τῶν διαφορῶν αὐτῶν δὲν ἔχει

τόσην σπουδαιότητα διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, ἀφοῦ ὁ χωρισμὸς τῶν ὀρίων αὐτῶν ἐγένετο τόσον θεμελιωδῶς ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἀμφιβάλλει περὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ψυχολογία κατ' οὐδένα λόγον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὡς ἡ βᾶσις τῶν ἐπιστημῶν. Τοῦτο θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Cohen καὶ ὑπὸ τοῦ Husserl καὶ ὑπὸ τοῦ Rickert ὡς ἐπιστημονικὴ ἀφέλεια. Ἡ «ψυχολογία» τῶν λογικῶν θεωρητικῶν γεγονότων εἶναι δυνατὴ μόνον ὡς ἐμπειρικὴ γνῶσις, ἥτοι ὡς παρακολούθησις τῆς ἀναπτύξεως τῶν λογικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν ψυχὴν τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἢ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων, οὐχ ὅμως καὶ ὡς οὐσιαστικὴ θεμελίωσις τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ κύρους τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ὡς τῶν βάσεων τῶν ἐπιστημῶν καὶ συνεπῶς καὶ αὐτῆς τῆς ψυχολογίας. Ἄν ἡ ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη, τότε ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ λογικᾶς ἀρχᾶς, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ οἰκοδομηθῇ τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῆς λόγον, δὲν δύναται δὲ νὰ ἀμφισβητηθῇ τὴν βεβαιότητα τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἐργάζεται δι' αὐτῶν. Ὅταν ἀμφισβητηθῇ τὴν βεβαιότητα τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἀμφισβητεῖ συνάμα καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ὑπόστασιν. Ἐκτὸς τῆς συστηματικῆς κριτικῆς τῶν θεωρητικῶν βάσεων τῶν ἐπιστημῶν ὁ νεοκαντιανισμὸς ἐπεχείρησε καὶ τὴν συστηματικὴν ἐρμηνείαν τῶν σπουδαιοτέρων κειμένων τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ συγκεκριμένως τῶν Kant, Leibniz, Descartes, Πλάτωνος, τῶν Ἑλεατῶν καὶ τῶν Πυθαγορείων καὶ ἤχθη δι' αὐτῆς εἰς τὰς ἀρχικὰς ἐκδηλώσεις τῆς λογικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ὅσονδήποτε δὲ καὶ ἂν διεσκευάσθη ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ σύστημα (ἀναπότρεπτον καὶ ἐπάναγκες ἀποτέλεσμα πάσης τῶ ὄντι ἱστορικῆς ἐρεῦνης), εἶναι ἀναμφισβήτητον ἀπόκτημα τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τῶν κλασσικῶν αὐτῆς ἐκδηλώσεων, ἡ λογικὴ εἶναι αὐθυπόστατος καὶ αὐτοτελὴς φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη καὶ χωρίζεται σαφέστατα ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν. Ὅταν δὲ λέγη ὁ νεοκαντιανισμὸς «λογικὴ» δὲν ἐννοεῖ τὸ σύνολον τῶν τύπων τοῦ ἐκτελεῖν συλλογισμούς, ἀλλὰ τὴν θεωρίαν τῶν νόμων, τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν μορφῶν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Θὰ ἦτο πράγματικῶς τὸ παραδοξώτερον γεγονὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος γενικῶς, ἂν ἐπρεπε νὰ προηγηθῇ ὁλόκληρος ἡ κλασσικὴ φιλοσοφία τῆς ἀρχαιότητος, τῆς

ἀναγεννήσεως καὶ τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν, ὅτι τάχα ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὄντι ὅμως καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Πλάτῳ, ὅπου τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσο τυπικῶς χωρισμένα, ἔχομεν σαφέστατον χωρισμὸν τῶν λογικῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν λοιπὴν γένεσιν καὶ κίνησιν τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐχώρισε συστηματικώτατα τὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τὴν λογικὴν, χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν πλάνην τῶν νεωτέρων ψυχολόγων καὶ ψυχολογιζόντων, νὰ θεωρήσῃ τὴν ψυχολογίαν ὡς βᾶσιν τῆς λογικῆς καὶ συνεπῶς τῆς φιλοσοφίας. Ποία δὲ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Kant ὡς πρὸς τὰς σχέσεις φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας εἶναι γνωστόν. Ὁ Kant παραδέχεται μόνον τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν, τὴν ὁποίαν καὶ χωρίζει ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας καὶ δὲν προσδίδει εἰς αὐτὴν τὸν χαρακτήρα τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστήμης, διότι δὲν δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς τὴν μαθηματικὴν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ψυχολογίαν ὡς **τμήμα** τῆς φιλοσοφίας δὲν ἔγραψεν οὔτε ὁ Kant, οὔτε ὁ Fichte, οὔτε ὁ Schelling, οὔτε ὁ Hegel.*) Οὔτε καὶ οἱ τρεῖς θεμελιωταὶ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ Cohen, Husserl καὶ Rickert ἔγραψαν ψυχολογίαν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν Νεοκαντιανῶν ὅστις ἔγραψε ψυχολογίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὄχι ἐμπειρικὴν, εἶναι ὁ Natorp. Ἡ ψυχολογία ὅμως τοῦ Natorp εἶναι **κριτικὴ** καὶ δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν τοιαύτην. Ἡ κριτικὴ ψυχολογία ἐξετάζει πάντοτε νοήματα, ἐνῶ ἡ ἐμπειρικὴ ἀπλᾶ γεγονότα.

Διὰ νὰ δειχθῇ δὲ πόσον αὐστηρῶς ἐχώριζεν ἡ γερμανικὴ ἰδεοκρατία τὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν ἀφίνομεν ἓνα ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας, τὸν Schelling νὰ ὁμιλήσῃ. «Ἐπειδὴ ἡ ψυχολογία δὲν γνωρίζει τὴν ψυχὴν ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν (ὡς πρὸς τὸ νόημα) ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ ἐμφανίζεσθαι (τὴν ἐνέργειαν), διὰ τοῦτο ἔχει ἀναγκαστικῶς τὴν ροπὴν νὰ ὑποτάσῃ τὰ πάντα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τὸν **αἰτιώδη σύνδεσμον** καὶ νὰ μὴ παραδέχεται τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ προήρχετο ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον ἢ ἀπὸ τὴν οὐσίαν (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ὀνομάζομεν νόημα) καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ἐξευτελίξῃ πᾶν ὑψηλὸν καὶ εὐγενές, μάλιστα διὰ νὰ ἀναπτύξῃ πλήρως τὴν ἀντίληψιν καθ' ἣν εἰς τὸν ἀνθρώπον δὲν γεννᾶται

(*) Ἡ «Philosophie des Geistes» τοῦ Hegel ἀνήκει εἰς τὴν **τελεολογικὴν**, καὶ οὐχὶ τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν.

τίποτε κατά τρόπον θεῖον. Πᾶν ὅ,τι στρέφει τις κατά τῆς φιλοσοφίας ὡς γνώσεως καὶ ὡς ἐπιστήμης τοῦ ἀπολύτου, τῆς ἰδέας, κατάγεται ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν τοῦ εἴδους αὐτοῦ, δηλαδή τὴν ἐμπειρικήν· ὁ τρόπος δὲ οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης, τῆς ἀρετῆς. Αἱ ἐξαιρετικαὶ πράξεις καὶ οἱ χαρακτηρηστικὸν τῶν περασμένων ἐποχῶν (κυρίως ἐν τῇ ἐξαισία ζωῇ τῆς ἀρχαιότητος) ἐμφανίζονται, ὅταν τεθοῦν ὑπὸ τὴν ψυχολογικὴν μάχαιραν, ὡς τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα μερικῶν εὐκολονοητῶν αἰτίων. Αἱ ἰδέαι τῆς φιλοσοφίας ἐξηγοῦνται μὲ διαφόρους ἀρκετὰ ὡμὰς ψυχολογικὰς ἀπάτας. Τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων μεγάλων ἀρχηγῶν τῆς τέχνης ἐμφανίζονται ὡς τὸ φυσικὸν παιγνίδι μερικῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Τί χρειάζεται νὰ ὑπάρχη πλέον κᾶτι ὅπως ἡ φαντασία καὶ ἡ μεγαλοφυΐα; Κατὰ βάθος ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον δηλοῖ τις διὰ τῶν ὄρων «φαντασία» καὶ «μεγαλοφυΐα» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ὑπεροχὴ τῆς μιᾶς δυνάμεως ἐπὶ τῆς ἄλλης καὶ συνεπῶς εἶναι μία ἀσθένεια, μία ἀνωμαλία (κυριολεκτικῶς ἓνα εἶδος παραφροσύνης, ἡ ὁποία διακρίνεται καὶ χαρακτηρίζεται μὲ κᾶποιαν μέθοδον), ἐνῶ εἰς τοὺς λογικούς, τοὺς τακτικούς, συνήθεις ἀνθρώπους ὅλα εἶναι εἰς ἀμοιβαίαν ἰσορροπίαν καὶ διὰ τοῦτο εἰς πλήρη ὑγείαν.» (Schelling, Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums, sechste Vorlesung, τόμ. 3 σελ. 293. Originalausgabe).

Τὰ ἴδια περίπου πιστεύει καὶ σήμερον ὁ ψυχολογισμὸς. Τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης εἶναι κατ' αὐτόν, κατὰ βάθος, ἀποτέλεσμα τυχαίας τινὸς συνθέσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Οὔτε νόμος, οὔτε νόημα, οὔτε συνειδήσεις ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς μορφήν διακατέχει αὐτά. Ὁ ψυχολογισμὸς τῶν σημερινῶν ἡμερῶν, (ἂν καὶ παρῆλθεν πλέον τὸ κύριον αὐτοῦ ρεῦμα) εἶναι συνεπῶς ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ψυχολογισμὸν ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποκτήσει ἀρκετὴν δημοφιλίαν, ὀλίγον πρὶν ἐγερθῆναι καὶ πρὶν διαδοθῆναι ἡ κριτικὴ σκέψις τοῦ Kant. Ἐννοοῦμεν δὲ ἐκ τῶν ὑστέρων πῶς πρὸ τοῦ Kant ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ ζῆ ὁ ψυχολογισμὸς, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον εἶναι τῷ ὄντι ἀκατανόητον, εἶναι τὸ γεγονὸς, ὅτι πολλοὶ καὶ μετὰ τὴν κριτικὴν τοῦ Kant καὶ μετὰ τὴν νέαν καὶ ἀδυσώπητον κριτικὴν τὴν ὁποίαν ὁ νεοκαντιανισμὸς ἤσκησεν ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ ψυχολογισμοῦ, ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι προσκεκολλημένοι εἰς τὸ δόγμα τοῦ ψυχολο-

γισμοῦ. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ διαφωτισμοῦ ἐζήτουν νὰ ἐξηγήσουν τὸ ὄραϊον, τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν διὰ τῶν ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων καὶ διεπραγματεύοντο τὰ νοήματα αὐτὰ τῆς συνειδήσεως ὅπως περὶ τοῦ ἀνέλκτου καὶ τὰς ἱστορίας περὶ φαντασμάτων καὶ τὰς λοιπὰς δεισιδαιμονίας. Σήμερον δὲν εἶναι βεβαίως τόσον καταφανὴς ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπιστημονικῶν νοημάτων καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὰ τυχαῖα ἀποκυήματα τῆς ἀνόμου καὶ ἀμεθόδου ψυχικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἡ παράταξις τῶν πρώτων πρὸς τὰ δεύτερα γίνεται, ἐκεῖ δ' ὅπου δὲν γίνεται ὑπονοεῖται. Ἡ ἰδέα, ὁ νόμος καὶ ἡ μορφή τὰ ὁποῖα διέπουν πάντοτε τὴν ἀνθρώπινον ψυχὴν κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν καὶ κατὰ τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς πόνον εἶναι διὰ τὸν ψυχολογισμὸν τῆς σήμερον, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε μὲν ἐμφανίζεται ὡς βιολογισμὸς (ὡς παρὰ τῷ Driesch), ἄλλοτε ὡς μορφολογία τῶν λαῶν, (ὡς παρὰ τῷ Spengler), ἄλλοτε ὡς ψυχανάλυσις (ὡς παρὰ τῷ Freud), τυχαῖα προϊόντα τυφλῆς καὶ ἀνοήτου ψυχικῆς ἐνεργείας.

Μετὰ τὰς γενικὰς εἰσαγωγικὰς αὐτὰς γραμμὰς στρεφόμεθα εἰς τὴν συστηματικὴν συζήτησιν τῶν εἰδῶν τοῦ ὄντος καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς ὁποίας θὰ δειχθῇ ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ ποῖον τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας.

β') Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἐπιστημῶν.— Ἡ ψυχολογία ἐπιστήμη γεγονότων, ἡ φιλοσοφία ἐπιστήμη νοημάτων καὶ ἐννοιῶν.

Θεμελιώδης φιλοσοφικὴ διάκρισις εἶναι καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἡ διαίρεσις τοῦ ὄντος εἰς νοητὸν καὶ αἰσθητὸν. Τὸ αἰσθητὸν ὄν διαιρεῖται ὑπὸ τῆς σημερινῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν. Ὅταν λοιπὸν λέγωμεν σήμερον αἰσθητὸν κόσμον, ἐννοοῦμεν καὶ τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ψυχικὰ ὄντα, ἤτοι τὰς φυσικὰς καὶ ψυχικὰς ἐνεργείας. Ὅχαρτης ἐπὶ τοῦ ὁποίου γράφω εἶναι σωματικόν, ὑλικόν, φυσικὸν ὄν, ἢ αἰσθησις ὅμως διὰ τῆς ὁποίας ἔχω τὴν ἀντίληψιν τοῦ χάρτου, ἢ αἰσθησις τὴν ὁποίαν ἐκτελῶ, ὅταν βλέπω τὸν χάρτην, εἶναι ψυχικόν τι. Τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικόν

χὴν εἰς τὴν ἀντίληψιν πάντων τῶν ἀτόμων, Ἡ ψυχικὴ ὁμῶς ἐνεργεία διὰ τῆς ὁποίας τὰ διάφορα ὑποκείμενα ἢ ἄτομα θεωροῦσιν τὸν χάριτον εἶναι ἐκάστοτε διάφορος. Πολλοὶ ἢ πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατόν νὰ λάβουν αἰσθησὶν σωματικοῦ τινος ὄντος διὰ τῆς ἀφῆς, τὸ αἰσθημὰ ὁμῶς τῆς ἀφῆς, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχουν ἅμα ἐγγίξουν τὸ σωματικὸν ὄν, θὰ εἶναι δι' ἕκαστον ἄνθρωπον διάφορον. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο διακρίνει ὁλόκληρον τὴν ψυχικὴν ζωὴν, ἐφ' ὅσον ὑπὸ ψυχικὴν ζωὴν ἐννοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Τὸ ψυχικὸν ὄν εἶναι εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον διάφορον καὶ οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται ἐν χρόνῳ. Τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικὸν εἶναι ἐξ ἴσου πραγματικά, ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀντικειμενικότητα, διότι τὸ μὲν πρῶτον πληροῖ καὶ χρόνον καὶ χῶρον, τὸ δὲ δεύτερον μόνον χρόνον, ὁ δὲ χρόνος καὶ ὁ χῶρος, ὡς μορφαὶ τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὰ ὄντα, ὡς κατηγορίαι τῶν αἰσθητῶν γενικῶς, εἶναι καὶ κριτήρια τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ὄντων. Ὡστε πραγματικὸν ὀνομάζομεν πᾶν ὅ,τι πληροῖ χῶρον καὶ χρόνον συνάμα ἢ καὶ μόνον χρόνον. Ἀντικειμενικὸν δὲ εἶναι κατὰ Kant πᾶν ὅ,τι ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς δύο αὐτὰς, θεμελιώδεις μορφὰς τοῦ αἰσθάνεσθαι, τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, αἵτινες ἔχουν ὡς πηγὴν αὐτῶν τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθάνεσθαι ἣν κέκτηται τὸ ὑποκείμενον, ἢ ἡ συνείδησις (Vermögen der Sinnlichkeit). Οἱ αἰσθητῶς δὲ προσπάθεια πρὸς ἄρνησιν τῆς ἐννοίας τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον καὶ πρὸς ἄρνησιν δι' αὐτῆς τῆς πραγματικότητος παντὸς ὅ,τι πληροῖ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον εἶναι, γνωσεολογικῶς καὶ ἐννοιολογικῶς θεωρουμένη, μεταιοπονία. Ἀμφότερα δὲ τὰ εἶδη ταῦτα τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν, εἶναι αἰσθητῶς εἰς ἡμᾶς δεδομένα, διότι πᾶν ὅ,τι ὑπάγεται εἰς τὸν νόμον τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου ἔχει αἰσθητὸν χαρακτῆρα. Τὸ αἰσθητῶς πραγματικὸν εἶναι λοιπὸν σωματικὸν καὶ ψυχικόν. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ εἶναι, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναγκαίως πραγματικά.

Διὰ τοὺς πλείονας τῶν ἀνθρώπων ὁ κόσμος γενικῶς δὲν ἔχει ἄλλα ἀντικείμενα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ αἰσθητά, ἢτοι τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ψυχικά. Ἡ ἐννοία μάλιστα τοῦ ψυχικοῦ ὄντος εἶναι καὶ διὰ τοὺς πλείονας τῶν ἐπιστημόνων τόσον συγκεχυμένη, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐννοήσουν δι' αὐτῆς τίποτε τὸ ὠρισμένον καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσουν

εἰς αὐτήν πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι σωματικὸν ἤτοι αἰσθητά, νοήματα, μαθηματικά, φιλοσοφικά καὶ λοιπὰς ἐπιστημονικάς ἐννοίας καὶ τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης. Πάντα ταῦτα εἶναι κατ' αὐτοὺς μόνον ψυχικά, δηλαδή ἡ οὐσία τούτων συνίσταται ἐν τῇ ψυχικῇ ἐνεργείᾳ.

Τὸ ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἂν τῷ ὄντι ἡ ἐννοια αὕτη τοῦ αἰσθητῶς πραγματικοῦ, ἤτοι τοῦ διὰ τῶν αἰσθήσεων ὡς σωματικοῦ καὶ ὡς ψυχικοῦ δεδομένου ὄντος, εἶναι τόσον περιεκτικὴ, ὥστε πράγματι νὰ περιλαμβάνη ἐν ἑαυτῇ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ γίνη ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἢ καὶ ἄλλης τινος ἰκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Εἶναι πράγματι πάντα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν, μόνον σωματικά καὶ ψυχικά; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν τίποτε ἄλλο ἔκτος τῶν σωμάτων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ψυχικοῦ τοιούτου; Ὅταν δὲ ἐρωτῶμεν ἂν ὑπάρχουν ὄντα ἄλλα ἔκτος τῶν δύο τούτων εἰδῶν τῶν ὄντων δὲν ἐννοοῦμεν ὄντα **μεταφυσικά**, ὅπως παρεδέχετο ταῦτα ἡ φιλοσοφία, πρὶν ἀκόμη ὁ Καντ θρυμματίσῃ αὐτὰ ὡς ἀδιανόητα, ἀλλ' ἐννοοῦμεν ἂν ὑπάρχουν ὄντα, ὑποκείμενα εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν νόησιν, χωρὶς νὰ εἶναι οὔτε σωματικά οὔτε ψυχικά, οὔτε μεταφυσικά. Ὁ κόσμος τῶν μεταφυσικῶν ὄντων δὲν ὑπάρχει πλέον, ὑφ' ἣν τοῦλάχιστον μορφήν ἐξέθετεν αὐτὸν ἡ προκαντιανὴ φιλοσοφία. Ἐξαντλεῖται τὸ περιεχόμενον τοῦ κόσμου ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτὸν τὰ χωρητικά, χρονικά καὶ μεταφυσικά ὄντα ἢ ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι πολὺ πλησίον μας, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν τὸ συστατικὸν τῆς ὅλης μας ὑποστάσεως, δι' αὐτὸ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἐννοήσωμεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ τὸ χωρίσωμεν ἀπὸ τὴν ἰδίαν μας ὑπόστασιν καὶ τὴν ἐνέργειαν; Ἐννοοῦμεν τῷ ὄντι μόνον σωματικά ἀντικείμενα διὰ τῶν ψυχικῶν μᾶς ἐνεργειῶν; Πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, οἵτινες μάλιστα ἀποκαλοῦσιν ἑαυτοὺς «φιλοσόφους τῆς ζωῆς» καθὼς καὶ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ διδάσκουν, ὅτι ὁ κόσμος κατ' οὐσίαν ἐξαντλεῖται ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτοῦ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν. Ἡ ὑψίστη ἐννοια, λέγουν, εἰς τὴν ὁποῖαν φθάνει ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐννοια τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, τοῦ αἰσθητῶς εἰς ἡμᾶς δεδομένου ἤτοι τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Πέραν τῆς ἐννοίας αὐτῆς ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ, οἷονδῆποτε δὲ βῆμα πρὸς τὸ ἐπέκεινα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀβάσιμον, τὸ δὲ ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται

φανταστικόν. Ἡ πραγματικότητα εἶναι μόνον ψυχοφυσική. Τὸ ψυχοφυσικὸν δὲ τοῦτο ὄν θεωρεῖται συνήθως ὡς ἀπόλυτος παραλληλισμός. Αἱ δύο συστοιχίαι τοῦ ὄντος, τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ φυσικὸν, θεωροῦνται ὡς δύο παραλλήλως κινούμεναι ἐνέργειαι». Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια ἔχει πάντοτε ἄλλην ψυχικὴν ἐνέργειαν ὡς αἰτίαν καὶ οὐδέποτε φυσικὴν, οὔτε δύναται δὲ πάλιν ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια νὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα φυσικὴν τοιαύτην. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς φυσικὰς ἐνεργείας. Τὰ μέλη ἀμφοτέρων τῶν συστοιχιῶν (τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς φυσικῆς) δὲν προκαλοῦν ἀλλήλα οὔτε ἐπερεάζουν ἀλλήλα, μένουν δὲ ὡς πρὸς τὴν αἰτιώδη αὐτῶν σχέσιν πρὸς ἀλλήλα ξένα» (προβλ. Ebbinghaus *Abriß der Psychologie* ἔκδ. 8, Leipzig und Berlin 1922). Κατὰ βάθος ὅμως ὁ ψυχικὸς παραλληλισμὸς ἐννοεῖται ὡς σύστημα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος. Πῶς ἐννοοῦνται αἱ σχέσεις μεταξὺ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ εἶναι πρόβλημα τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς εἶναι αἱ σχέσεις μεταξὺ ψυχικοῦ καὶ νοητοῦ ὄντος, γενικῶς ἢ σχέσεις ψυχολογίας καὶ φιλοσοφίας καὶ εἰδικῶς ἢ σχέσεις μεταξὺ ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ νοήματος, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατανοοῦμεν διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας.

Πολλάκις δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἐθεωρήθη ὡς πραγματικὸν καὶ ὡς μόνον ὑπάρχον ἐν μόνον ἓκ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τοῦ ὄντος ἢ τὸ φυσικὸν ἢ τὸ ψυχικὸν ὅτι. Ἡ μία ἓκ τῶν δύο τούτων ἀπόψεων εἶναι ὁ ὕλισμὸς (*Materialismus*), ὁ διδάσκων ὅτι τὸ μόνον ὑπάρχον καὶ ὑφιστάμενον εἶναι τὸ ὑλικόν, τὸ σωματικὸν ὄν, ἢ δὲ ἄλλη εἶναι ὁ ψυχολογισμὸς ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὄρου ἐκδοχὴν, ἢτοι ἡ θεωρία ἐκείνη καθ' ἣν τὸ πᾶν εἶναι ψυχικὸν καὶ διὴ ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ καθ' ἣν μόνον τὸ ψυχικὸν ὄν ὑπάρχει τῷ ὄντι, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα εἶδη ἢ καλλίτερον αἱ ἄλλαι μορφαὶ τῶν ὄντων εἶναι ἀπλαῖ καταστάσεις τοῦ ψυχικοῦ τοιαύτου. Ἡ θεωρία αὕτη χαρακτηρίζεται κυρίως διὰ τοῦ ὄρου *Panpsychismus*. Ὅπως ὁ ὕλισμὸς ἀνάγει τὰ πάντα εἰς ἐνεργείας ὑλικὰς καὶ φυσικὰς καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας καὶ αὐτὰ τὰ νοήματα τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, τῶν ἠθικῶν πράξεων καὶ τῶν αἰσθητικῶν ἔργων, οὕτω πῶς καὶ ὁ *Panpsychismus* θεωρεῖ τὰ πάντα ὡς ψυχικὰ φαινόμενα, ὡς ἐνεργείας καὶ ἐκδηλώσεις ἑνὸς οὐσιώδους στοιχείου τὸ ὁποῖον εἶναι ψυχικόν. Καὶ αἱ δύο θεωρίαι εἶναι παλαιαί. Ἡ

πρώτη ἀνάγεται εἰς τὸν Δημόκριτον, ἢ δὲ δευτέρα θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς γέννημα τῆς σοφιστικῆς, διότι ἡ σοφιστικὴ κατ' οὐσίαν παραδέχεται μόνον ψυχικὰς ἐνεργείας, ψυχικὰ φαινόμενα. Τῆς σοφιστικῆς ὅμως ὁ Panpsychismus εἶναι κυρίως γνωσεολογικὸς καὶ οὐχὶ ὄντολογικὸς, ὅπως ἦτο ὁ Panpsychismus τῶν ἐλλήνων ὑλοζωιστῶν, τοῦ Θαλοῦς, καθ' ὃν ὁ μαγνήτης εἶναι ἔμψυχόν τι, διότι ἑλκύει τὸν αἰδηρον καὶ καθ' ὃν γενικῶς τὰ πάντα εἶναι ἔμψυχα (πρὸβλ. Ἄριστοτ. περὶ ψυχῆς 1, 2, 5 καὶ Διογένη. Λαέρτ. I. 27) τοῦ Ἀναξιμένους, τοῦ Ἡρακλείτου, ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτῶν τῶν στωϊκῶν.

Ὁ ὕλισμὸς ἔσχε καὶ ἔχει πάντοτε τοὺς πλείστους ὀπαδοὺς, εἶναι ἡ θεωρία ἐκείνη ἢ ὁποία πάντοτε ἐκέρδισε καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὰ πλήθη, ἐνῶ οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἢ ἐπιστημονικὴ θεωρία ἔσχε ποτε γενικωτέραν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐπίδρασιν. Ἡ αἰτία δὲ τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι, ὅτι ὁ ὕλισμὸς ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς πάντας διὰ τῶν αἰσθήσεων δεδομένα (καίτοι ἡ ἔννοια τῆς ὕλης εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει ὁ ὕλισμὸς εἶναι ἀόρατον καὶ ἀσώματον τι, διότι εἶναι κατ' ἐξοχὴν νοητὸν). Ὁ ὕλισμὸς εἶναι θεωρία τῶν ὄντων τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπολύτως ὄρατά, ἀπτά, ἀκουστά ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀρχὴ τὴν ὁποίαν ὑποθέτει ὡς διέπουσαν τὰ πάντα, ἡ ὕλη, εἶναι ἔννοια καὶ οὐχὶ πρᾶγμα. Ἡ ἀντίφασις αὕτη τοῦ ὕλισμοῦ ὑπὸ οὐδενὸς θεωρητικοῦ ὕλιστοῦ ἔχει παρατηρηθῆ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὑπὸ τῶν ἀδαῶν ὀπαδῶν τοῦ ὕλισμοῦ.

Μόνον ὁ Feuerbach, καὶ τοῦτο διότι ἀνετράφη εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν σχολὴν τοῦ Hegel, ἀνῆλθε καὶ θεωρητικῶς εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀντιφάσεως αὐτῆς τοῦ ὕλισμοῦ. Ὁ Feuerbach λέγει· «ἀλλὰ καὶ ὁ ὕλισμὸς εἶναι ἰδεοκρατία, ἐν τούτοις χωρὶς νὰ τὸ θέλη καὶ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ. Ἄρνεϊται βεβαίως τὸν νοῦν ὡς μίαν θετικὴν, ἀρχικὴν ἐνέργειαν, θεωρεῖ δὲ τὴν ἑτερότητα, τὴν ἀντίθεσιν τοῦ νοῦ (τὴν ὕλην) ὡς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, διότι ἐξάγει τὸ περιεχόμενον τοῦ νοῦ μόνον ἀπὸ αἰσθητά, ὕλικὰ πρᾶγματα. Δὲν θεωρεῖ ὅμως ὡς περιεχόμενον τοῦ νοῦ τὴν αἰσθητὴν ὕλην, τὴν ὕλην ὡς ἀντικείμενον τῶν ὕλι- τῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ μόνον καθ' ὃν τρόπον γίνεται αὕτη ἀντικείμενον τοῦ νοῦ ἡ ὕλη εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ πραγματικόν. Ἄθνούμενος ὁ ὕλισμὸς τὸν νοῦν παραδέχεται συγχρόνως τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν οὐσιαστικότητα τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον θέτει τὸ ἀντικείμενον τοῦ νοῦ ὡς ἀληθὲς ἀντικείμενον. Ἐκεῖνο τὸ

ὁποῖον ὁ ὕλισμός ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν νοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργείας του, τοῦ τὸ ἀνταποδίδει ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Ἡ καταληπτότης εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ μέτρον τῆς πραγματικότητος· πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι καταληπτόν, τὸ θεωρεῖ ὁ ὕλισμός ὡς μηδέν. Ἀρνούμενος ὁ ὕλιστῆς τὸν νοῦν αὐτὸν κατ' ἑαυτὸν, παραδέχεται τοῦλάχιστον τὸν ἰδικόν του νοῦν, ἐν εἶδος τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ νοῦ. Ἡ δὲ κατάστασις αὐτῆ τοῦ νοῦ ἐκ μέρους τοῦ ὕλιστου εἶναι μία ἀναγκαιότης. Ὁ νοῦς δὲν δύναται **να ἀρνηθῆ τὸν ἑαυτὸν του** καὶ **να αὐτοκαταστραφῆ**. Ὁ ὕλισμός μπορεῖ ν' ἀντιτάσσεται καὶ **να καταπολεμῆ τὸν νοῦν ὅσον θέλει, δι' αὐτοῦ τιμωρεῖ πάντοτε τὸν ἑαυτὸν του**, διότι ψεύδεται πρὸς ἑαυτὸν ἂν σκέπτεται καὶ λέγει, ὅτι μόνον τὸ αἰσθητὸν ὑπάρχει, μόνον ἢ ἔξη εἶναι ἡ οὐσία, θέλει διὰ τοῦ λόγου του αὐτοῦ **να ἐκφράσῃ ὅχι μόνον αἰσθητὸν τινα ἦχον, ἀλλὰ μίαν ἀλήθειαν**, μίαν σκέψιν, μίαν κρίσιν ἔχουσαν νόημα καὶ διάνοιαν καὶ δι' αὐτοῦ ὁμολογεῖ ἐμμέσως, ὅτι μόνον ἐκεῖνο εἶναι πραγματικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει νόημα καὶ πνευματικὴν σημασίαν» (Ludwig Feuerbach, Geschichte der neueren Philosophie, Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie, Ansbach, 1837). Οἱ πολλοὶ προσδίδουν βεβαίως εἰς τὸν ὕλισμόν, ὁ ὁποῖος, ὡς θεωρία ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἔχει πάντοτε ἓνα ὕψος διανοητικὸν καὶ συνδέεται πρὸς ἦθος τι ἀκέραιον (τίς θὰ ἐτόλμα **να ἀρνηθῆ τὸ ἦθος καὶ τὸ ὕψος τῆς διανοίας ἐνὸς Δημοκρίτου καὶ ἐνὸς Feuerbach**, ἵνα ὀνομάσωμεν μόνον τοὺς διδασκάλους τούτους τοῦ ὕλισμου, τὸν μὲν ὡς ἀντιπρόσωπον τοῦ φυσικοῦ, τὸν δὲ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου), οἱ πολλοὶ προσδίδουν, λέγω, εἰς τὸν ὕλισμόν ἐντελῶς ὁμὸν χαρακτῆρα καὶ ἀφομοιώνουν αὐτὸν εὐκολώτερον, ἢ οἴανδήποτε ἄλλην ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀντιλήψεις. Πρὸς αὐτοὺς δὲ δεόν **να καταταχθοῦν καὶ οἱ ἐκμεταλλεῦται τοῦ ὕλισμου, εἴτε φυσικοῦ, εἴτε ἱστορικοῦ** (εἰδικῶς δὲ οἱ πολιτικοὶ ἐκμεταλλεῦται τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου) οἱ ὁποῖοι στεροῦνται συνήθως παντὸς ἦθους καὶ παντὸς ὑψηλοῦ συναισθήματος καὶ οἱ ὁποῖοι πάσχουν τόσον ἀπὸ πνευματικὴν νωχέλειαν ὥστε **να πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν να πιάσουν μὲ τὰ χέρια των**. Περὶ αὐτῶν λέγει ὁ Πλάτων, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀμύητοι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας. « Εἰσὶ δὲ οὗτοι (οἱ ἀμύητοι) οἱ οὐδὲν ἄλλο οἰόμενοι εἶναι ἢ οὐ ἂν δύνανται ἀπρίξ τοῖν χερσὶν λαβέσθαι » (Θεαίτ. 155 E). Καὶ ὅσον ὑψηλὸν καὶ ἐπίμοχθον ἔρ-

γον εἶναι διὰ τὸν πραγματικὸν καλλιεργητὴν καὶ ἐρευνητὴν τοῦ νοῦ, ἤτοι διὰ τὸν φιλόσοφον, τὸ νὰ συναστρέφεται φιλοσοφικῶς μὲ ὑπερόχως ἠθικοὺς καὶ μεγαλόφρονας ἀνδρας, ὅπως εἶναι ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Feuerbach ἢ ὅσον ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Marx, τόσον ταπεινὸν καὶ γελοῖον πρᾶγμα εἶναι ἡ συναναστροφή πρὸς τοὺς δημαγωγικοὺς ἐκμεταλλευτὰς τῶν θεωριῶν τῶν ἀνδρῶν τούτων. Σπανίως συναντᾶ τις ἀλλαγοῦ τοιαύτην πεζότητα λογικῆς καὶ τοιαύτην ὠμότητα ἠθους ὅσον εἰς τοὺς καταναλωτὰς αὐτοὺς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Καὶ ὁ ὕλισμὸς καὶ ἡ ψυχοκρατία διδάσκουν, (καὶ εὐρίσκουν ὡς πρὸς αὐτὸ σύμφωνον τὸν κοινὸν νοῦν) ὅτι μόνον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα βλέπομεν, ἀκούομεν, μόνον ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἀπτόμεθα καὶ γεύομεθα καὶ γενικῶς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἔχομεν αἰσθησίν, εἴτε ἐξωτερικὴν, εἴτε ἐσωτερικὴν ὑπάρχουν τῷ ὄντι· καὶ ὁ μὲν ὕλισμὸς προσέχει κυρίως εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς ἀφῆς καὶ τῆς γεύσεως, ὁ δὲ ψυχολογισμὸς ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς κ.λ.π. «Πᾶν ὅ,τι αἰσθάνομαι, πᾶν ὅ,τι ὑποπίπτει εἰς τὴν αἰσθησίν μου τοῦτο εἶναι καὶ τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον». Αὕτη εἶναι ἡ ὁμολογία πίστεως καὶ τοῦ ὕλιστοῦ καὶ τοῦ ψυχολογιστοῦ. Ἀλλὰ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἅμα ἀναλυθῆ εἰς τὰ στοιχεῖα του ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδή, ἐκτὸς τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν εἰς τὴν αἰσθησίν μας, ὑπάρχουν ἢ μᾶλλον ἰσχύουν ὡς νοητὰ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε φυσικά, οὔτε καθαρῶς ψυχικά, καθαυτὰ ψυχικαὶ ἐνέργειαι. Τὶ εἶναι καὶ τὶ σημαίνει ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ; Διὰ νὰ ἔχη μίαν ὁρισμένην ἰσχὺν πρέπει νὰ εἶναι κρίσις καὶ ὡς κρίσις πράγματι ἐμφανίζεται. Ἡ κρίσις ὅμως αὕτη κρίνει κἄτι ὡς αἰσθητὸν ὑπάρχον, ἀναφέρεται εἰς τὰ φυσικῶς καὶ ψυχικῶς ὑπάρχοντα καὶ λέγει περὶ αὐτῶν, ὅτι ὑπάρχουν καὶ δὴ ὅτι εἶναι τὰ μόνα τὰ ὁποῖα τῷ ὄντι ὑπάρχουν. Τὸ «ὅτι ὅμως ταῦτα ὑπάρχουν», τὸ «ὅτι τὰ ὄντα αὐτὰ εἶναι τὰ μόνα ὑπάρχοντα ἢ τὰ μόνα πραγματικά» τοῦτο εἶναι κἄτι τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρχουν τὰ ὄντα, διότι δὲν τὸ αἰσθάνομαι ὅπως τὰ ἀντικείμενα, περὶ τῶν ὁποίων λέγω, ὅτι ὑπάρχουν, ἀλλὰ τὸ ἐννοῶ. Ἐννοῶ δὲ τοῦτο βεβαίως πάντοτε διὰ τινος ψυχικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία ὑπάρχει, δηλαδή ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τοῦ χρόνου, ὅστις ἔχει ὡς χαρακτηριστικά του τὸ παρόν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, ἐνῶ τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἐννοῶ, δὲν ἔχει οὔτε παρόν, οὔτε πα-

·ρελθόν, οὔτε μέλλον. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας ἐννοῶ, ὅτι τὰ αἰσθητῶς εἰς ἐμὲ δεδομένα ὑπάρχουν, ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, ἐνῶ τὸ νόημα τὸ ὁποῖον καὶ ἐγὼ ἐννοῶ καὶ ὅποιοςδήποτε ἄλλος ἐννοεῖ, ὅσάκις σκεφθῆ τὴν κρίσιν αὐτὴν, ἂν καὶ ἐννοεῖται διὰ τῆς ἐν χρόνῳ ῥεούσης ψυχικῆς ἐνεργείας, ἐν τούτοις τῷ ὄντι δὲν ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ δὲν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη, οὔτε πάλιν παύει νὰ ὑφίσταται ἐν χρόνῳ, ὅπως ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ κεῖται τῷ ὄντι πέραν τῆς ἰδιότητος καὶ τοῦ νόμου τοῦ χρόνου.

Διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἀπλουσιότητος αὐτῆς κρίσεως καταφαίνεται, ὅτι «ὑπάρχει» καὶ κάτι ἄλλο, ἐκτὸς τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, τὸ ὁποῖον δὲν προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ νοεῖται ὑπὸ τῆς διανοίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς κρίσεως αὐτῆς προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ ὑπάρχει ὅπως ὑπάρχουν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα εἶναι ἡ γραμματικὴ αὐτῆς μορφή, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὐτὴ κάτι αἰσθητόν. Ἡ γραμματικὴ ὅμως μορφή συμβολίζει πάντοτε, προκειμένου περὶ κρίσεώς τινος, ὠρισμένον τι *νόημα*. Τὸ νόημα δὲ τοῦτο δὲν εἶναι ποτὲ αἰσθητόν, διότι ἂν συνέβαινε τοῦτο θὰ ἔπρεπε ὅποιος δήποτε, βλέπων τὰ αἰσθητὰ σύμβολα τοῦ νοήματος, ἤτοι τὴν φράσιν ἢ πρότασιν, νὰ κατελάμβανε καὶ τὸ νόημα, ἐνῶ ὁ μὴ γνωρίζων τὸν χαρακτήρα τῶν συμβόλων, τῶν λέξεων καὶ γενικῶς ὁ μὴ γνωρίζων τὰς λέξεις καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, δὲν ἐννοεῖ τὸ νόημα τῆς κρίσεως. Μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κρίσιν δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου. Ἡ γραμματικὴ καὶ γλωσσικὴ διατύπωσις τῆς κρίσεως εἶναι ἀπειρόμορφος δηλαδὴ ὑπάρχει εἰς πολλὰς γλώσσας, ἐνῶ τὸ νόημα τῆς αὐτῆς κρίσεως εἶναι εἰς ὅλας τὰς γραμματικὰς καὶ γλωσσικὰς διατυπώσεις ἐν καὶ τὸ αὐτό.

Ἐποχὴ αὐτὸς μεταξὺ ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ ἐνέργεια εἶναι δυνατὸς καὶ ἐν αὐτῷ ἀκόμη τῷ ψυχοφυσικῷ κόσμῳ, χωρὶς νὰ ὑπερπηδήσωμεν τὰ ὅρια αὐτοῦ καὶ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν καλούμενον νοητὸν κόσμον. Τὰ σώματα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μου καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησίν μου εἶναι διάφορα ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνω γνῶσιν περὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν. Πᾶν ἀντικείμενον εἶναι βεβαίως τότε μόνον πραγματικόν, ἤτοι τότε μόνον ἔχει ὑπόστασιν ἀναγκαιότητος, ὅταν προσπίπτῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ τὴν ψυχὴν καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν νόμων

καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ διανοεῖσθαι διεπομένην συνείδησιν. Ἡ συνείδησις εἶναι συνεπῶς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἄλλὰ τὸ ἀντικειμενικὸν δὲν εἶναι ἀνάγκη, οὔτε καὶ εἶναι δυνατόν νὰ συμπέσῃ ἀπολύτως μὲ τὸ ψυχικόν, διότι πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια ἀναφέρεται πρὸς τι. Βεβαίως εἶναι τὸ ψυχικὸν ἀντικειμενικόν, διότι πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια ἐκτελεῖται ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συνεπῶς διέπεται ὑπὸ τῶν νόμων τῆς ἀντικειμενικότητος. Ὄταν ὁμως διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἐννοῶ κατὶ ἀντικειμενικόν, ὅπως εἶναι ὁ ὕλικὸς κόσμος ἢ μόνον ὠρισμένον αὐτοῦ σῶμα, τότε εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ χωρίσω τὸ ἀντικειμενικὸν ὄν, τὸ ὁποῖον προσπίπτει εἰς τὴν ψυχὴν μου ἢ εἰς τὴν συνείδησίν μου, ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνω γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου τούτου.

Αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, τὰς ὁποίας ἐκτελῶ ὁσάκις θεωρῶ τὸν χάρτην ἐπὶ τοῦ ὁποίου γράφω, εἶναι κατὶ διαφορετικὸν ἀπὸ τὸν χάρτην καὶ εἶναι πάντοτε νέαι, ὁσάκις προσβλέπω εἰς τὸν χάρτην, καὶ διάφοροι ἀπὸ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας ἄλλων ἀτόμων ἐπίσης πρὸς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἀναφερομένων. Ὡστε καταφαίνεται, καὶ ἐφ' ὅσον ἀκόμη παραμένομεν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὅτι ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ψυχικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀπολύτως δυνατός καὶ πρέπει νὰ γίνεται πάντοτε διὰ τὴν μεθοδολογικὴν σαφήνειαν.

Πολλοὶ ἴσως ἐρωτήσουν, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν τὸν ὕλικὸν κόσμον διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἢ ὁποία ἔχει ἐντελῶς διάφορον χαρακτήρα ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ ὕλικου κόσμου; Ὁ ψυχικὸς κόσμος ἢ μᾶλλον ἢ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀσώματον καὶ ἀόρατόν τι, ἐνῶ ὁ ὕλικὸς κόσμος εἶναι σωματικὸν καὶ ὄρατόν. Πῶς λοιπὸν τὰ διάφορα αὐτὰ ὄντα συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἐκπορευομένης πάντοτε ἐκ τοῦ ψυχικοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ βάθος ἐντελῶς ἀβάσιμον καὶ προϋποθέτει ἄγνοιαν καὶ τῶν στοιχειῶδων ἰδιοτήτων τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώσεως, εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαντήσωμεν, ὅτι ἡ διαφορὰ ἀκριβῶς ἢ ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ θεμελιῶν τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως τοῦ δευτέρου διὰ τοῦ πρώτου, διότι ἂν ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια δὲν διέφερε κατ' οὐσίαν ἀπὸ τὰ σώματα καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν τότε ἀκριβῶς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἔχη τὴν ἰδιότητα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως ἢ καὶ τῆς αἰσθήσεως γενικῶς. Τὸ σῶμα δὲν ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ γνωρίσῃ ἄλλο σῶμα οὔτε ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἀναφερεσθαι συνειδητῶς πρὸς ἑαυτό.

Εἶναι ἀσυνείδητον. Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ γνῶσις ἢ ἡ αἴσθησις ἂν ἦ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἢ ἡ ψυχὴ γενικῶς, ἦτο τῆς αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα φύσεως; Ποῖα εἶναι ἡ ὑπόστασις τῆς ψυχῆς καὶ ποῖαι ἄλλαι ἰδιότητες ἀνήκουν εἰς αὐτήν, τοῦτο δὲν τὸ ἐξετάζομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπου ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν μίαν καὶ μόνον ἰδιότητα τῆς ψυχῆς, ἢτοι τὴν γνωστικὴν καὶ μάλιστα διὰ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν γνῶσιν, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν δυνατὰς ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὁ ψυχικὸς καὶ ὁ ὑλικὸς κόσμος ἀποτελοῦν δύο ἑτερότητας, αἵτινες ἐπειδὴ ἀκριβῶς διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦτο καὶ ἀναφέρονται πρὸς ἀλλήλας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οὔτε ὁ ὑλισμὸς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, χωρὶς νὰ ὑποσκάψῃ τὸ ἔδαφος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως εἶναι, ὅτι ὁ ὑλικὸς κόσμος γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιληπτὸς διὰ τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ψυχικαὶ ἐνέργειαι καὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι λοιπὸν καὶ διὰ τὸν ὑλισμόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ψυχολογισμόν, τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐννοοῦμεν ἐν οἴονδῆποτε ὄν.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον εἰδικῶς ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως ἢ καὶ τῆς γνώσεως χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως ἢ καὶ τῆς γνώσεως. Καὶ ἐρωτῶμεν, ἀφοῦ τὸ γνωριζόμενον χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς γνώσεως, ἀφοῦ τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ γνῶσις χωρίζεται (ἐννοιολογικῶς βεβαίως, διότι ψυχολογικῶς ἀντικείμενον γνώσεως καὶ ἐνέργεια γνώσεως συνυτάρχουν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συνταυτίζονται κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἀντικείμενα γνώσεως διάφορα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ τοιαῦτα εἰς τὰ ὁποῖα προσδίδομεν τὴν κατηγορίαν ἢ τὴν μορφήν τῆς πραγματικότητος διότι διέπονται ὑπὸ δύο θεμελιωδῶν νόμων τῆς συνειδήσεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀπλουστάτης ἐκείνης κρίσεως εἰς τὴν ὁποίαν προέβημεν ἀνωτέρω ὑπέδειξεν ἤδη ὅτι ἔχομεν γνῶσιν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε μεταφυσικὰ, οὔτε πάλιν ἀπλῶς ψυχικὰ, ὅπως εἶναι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἦδυνάμεθα ἀρνητικῶς τοῦλάχιστον νὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς *μη αἰσθητὰ* ἢ ὀριστικώτερον ὡς *ὑπεραισθητὰ*. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τὴν ποιότητα ἑνὸς εἴδους ἀντικειμένων ἀπὸ ἐκείνην ἑνὸς ἄλλου εἶναι ἡ διάκρισις τῶν γνωρισμάτων

των αὐτῶν, διὰ τοῦτο, ἵνα λάβωμεν γνῶσιν τῶν γνωρισμάτων τῶν υπεραισθητῶν τούτων ἀντικειμένων εἶναι ἀνάγκη, νὰ συγκρίνωμεν ταῦτα πρὸς τὰ ψυχικὰ ἢ καὶ τὰ καθαρῶς αἰσθητὰ. Προηγουμένως διεκρίναμεν τὰ φυσικὰ ἀπὸ τὰ ψυχικὰ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν καὶ εὗρομεν, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα ὄντα πληροῦν καὶ χῶρον καὶ χρόνον, τὰ δὲ δεύτερα μόνον χρόνον, κατόπιν δὲ παρατηρήσαμεν, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα εἶναι ἀσυνείδητα καὶ ἀντικείμενα γνώσεως καὶ συνειδήσεως, τὰ δὲ δεύτερα εἶναι ἐνέργειαι τῆς συνειδήσεως ἢ τῆς ψυχῆς. Τὰ γνωρίσματα τῶν υπεραισθητῶν ἀντικειμένων δὲν εἶναι οὐκ ἀλλὰ πρὸς ἑκείνα τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν ψυχικῶν. Τὸ νόημα τῆς κρίσεως (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς κρίσεως), τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἐξητάσαμεν, ὡς καὶ τὸ νόημα τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, δὲν πληροῖ οὔτε τὸν χῶρον, οὔτε τὸν χρόνον, καθ' ὃν τρόπον τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι. Καὶ τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι ὑφίστανται μόνον ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον ἢτοι ἔχουν ἀρχὴν καὶ τέλος. Ποία θὰ ἦτο ἡ ἀρχὴ καὶ ποῖον θὰ ἦτο τὸ τέλος (χρονικῶς λαμβανομένων τῶν δύο τούτων ὄρων καὶ οὐχὶ λογικῶς) τοῦ νοήματος τῆς κρίσεως, ὅτι $5+7=12$ ἢ καὶ τῆς κρίσεως, ὅτι αἱ γωνίαι ἑνὸς τριγώνου ἰσοδυναμοῦν πρὸς δύο ὀρθὰς γωνίας; Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν ἢ ὁποία εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀτομική, ἢτοι ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον, τὰ υπεραισθητὰ ἀντικείμενα εἶναι γενικά, δηλαδή εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοηθοῦν γενικῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄτομα. Ὡστε τὰ υπεραισθητὰ ἀντικείμενα οὔτε ὁ χρόνος τὰ φθείρει, οὔτε ἡ ἰδιοτροπία τῶν υποκειμένων τὰ ἐγγίζει. Ἢδη εἵπομεν πῶς πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν ταῦτα. Τώρα ὑπολείπεται νὰ εἵπωμεν εἰδικώτερον ποῖα εἶναι τὰ ὄντα αὐτὰ, ἀφοῦ δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε ψυχικὰ, οὔτε μεταφυσικὰ. Τὰ υπεραισθητὰ ἀντικείμενα εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν διὰ τοῦ ὄρου «νοητὰ». Τὰ μαθηματικὰ ὄντα, τὰ σχήματα τὰ γεωμετρικὰ καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν δὲν ἀνήκουν, κατὰ κοινὴν καὶ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ὁμολογίαν, εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, δηλαδή δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε ψυχικὰ, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἀνήκουν εἰς τὸν μεταφυσικὸν κόσμον, διότι εἶναι ἀντικείμενα τῆς καθαρᾶς διανοίας. Τὰ αἰσθητὰ, φυσικὰ σύμβολα τῶν μαθηματικῶν ὄντων, ὅπως εἶναι τὰ ψηφία τῶν ἀριθμῶν καὶ τὰ ὑλικά γεωμετρικὰ σχήματα, δὲν εἶναι αὐτὰ ταῦτα τὰ μαθηματικὰ ὄντα, ἀλλὰ σημεῖα τῶν υπεραισθητῶν

καὶ οὐδέποτε εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον μεταπιπτόντων μαθηματικῶν ὄντων. Τοῦτο ἀποδεικνύεται εὐθὺς ὡς σκεφθῶμεν, ὅτι τὸ ψηφίον τοῦ ἀριθμοῦ 1 θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς διάφορον, χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ παραλλάσῃ καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀριθμοῦ 1. Ἐπίσης τὸ ψηφίον τοῦτο ὁσάκις γράφεται εἶναι καὶ πραγματικῶς διάφορον καὶ γράφεται ἀπειράκις, χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ μεταβάλλεται καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀριθμοῦ 1. Τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Ὁ κύκλος εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ δι' ἀπείρων αἰσθητῶν κύκλων καὶ ὅμως ἡ οὐσία τοῦ κύκλου εἶναι μία, ὁ νοητὸς κύκλος εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς.

Τὰ μαθηματικὰ ὄντα καὶ τὰ μαθηματικὰ νοήματα, καὶ ἰδίᾳ αἱ μᾶλλον διακεκριμένοι σχέσεις τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν σχημάτων, εἶναι ἀντικείμενα τῆς νοήσεως καὶ οὐχὶ τῆς αἰσθήσεως. Τὸ γεγονός δέ, ὅτι τὰ ὄντα ταῦτα προσπίπτουν μᾶλλον εἰς τὴν νόησιν ἢ καλλίτερον εἰς τὴν διάνοιαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν αἴσθησιν, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς αὐτὰ «ὑπόστασιν» ἢτοι ἰσχὺν θεωρητικὴν καὶ κῦρος ἐπιστημονικόν, διότι ἡ κρίσις διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἠρνούμεθα τὴν λογικὴν αὐτὴν «ὑπόστασιν» θὰ ἔπασχε ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀδυναμίαν (τὴν δι' αὐτῆς πρὸς τὰ μαθηματικὰ ὄντα προσαπτομένην), θὰ ἦτο δηλαδὴ καὶ αὐτὴ ἀνυπόστατος, ἢτοι δὲν θὰ εἶχεν ἰσχὺν καὶ κῦρος, ἀφοῦ θὰ ἠρνεῖτο τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος τῶν νοητῶν ἀντικειμένων, ὅπως εἶναι τὰ μαθηματικά, ἡ δὲ οὐσία τῆς κρίσεως εἶναι κατ' ἐξοχὴν νοητὸν. Ὡστε οἱ λέγοντες, ὅτι τὰ μαθηματικὰ ὄντα δὲν ἔχουν «ὑπόστασιν», ἂν μὲν ἐννοοῦν τὴν αἰσθητὴν ἀνυπαρξίαν, τότε οὐχὶ μόνον δὲν σφάλλουν, ἀλλὰ τοῦναντίον χαρακτηρίζουν αὐτὰ ὅπως πρέπει, ἂν ὅμως ἐννοοῦν, ὅτι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχουν αἰσθητῶς, δὲν ἔχουν καμμίαν ἰσχὺν καὶ κανὲν κῦρος τότε διαπράττουν θεμελιῶδες λογικὸν σφάλμα. Εἶναι ἀναμφισβήτητον, δι' ὅσους τοῦλάχιστον ἐννοοῦν μαθηματικά, (καὶ μὲ αὐτοὺς γίνεται ἡ συζήτησις) ὅτι μία οἰαδήποτε μαθηματικὴ ἔννοια, ἢ ἐν οἰονδήποτε μαθηματικὸν νόημα, ἔχει κῦρος ἄχρονον καὶ «ὑπόστασιν» αἰωνίαν, ὅπως εἶναι ἀναντίρρητον, διὰ τοὺς ἐννοοῦντας τὴν φύσιν τῶν λογικῶν ὄντων καὶ τῶν λογικῶν στοιχείων, ὅτι αὐτὰ ἔχουν ἰσχὺν ἀφθαρτον καὶ διέπουν τὴν σκέψιν παντὸς λογικοῦ ὄντος, ἔχει ἢ δὲν ἔχει τοῦτο συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου.

Βεβαίως συμβολίζονται τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ γεωμετρικὰ ὄντα

διὰ ψηφίων καὶ σχημάτων, ὅπως ὑποδηλοῦνται καὶ τὰ λογικὰ ὄντα διὰ τῶν λέξεων (αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπλᾶ ὄργανα τοῦ λόγου κατὰ Πλάτωνα, Κρατ. 388 Α. ὄργανον ἄρα τί ἐστί καὶ τὸ ὄνομα· αὐτόθ. 388 Β. ὄργάνῳ ὄντι τῷ ὀνόματι), ἀλλὰ ὁ αἰσθητὸς αὐτὸς συμβολισμὸς οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων τούτων. Ὁ συμβολισμὸς εἶναι ἀναγκαῖος διὰ τὴν αἴσθησιν διότι ἡ φύσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἢ τῆς συνειδήσεως ἔχει δύο κόσμους, στενότατα συνδεδεμένους, τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν νοητὸν κόσμον, τὸν μὲν πρῶτον ὡς πεδῖον δράσεως κυρίως, τὸ δὲ δεύτερον ὡς πεδῖον νοήσεως. Τὸ αἰσθητὸν συμβολίζει μὲν τὸ νοητὸν, οὐδεμίαν ὅμως δύναται νὰ ἐξασκήσῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ νοητοῦ. Μόνον κατὰ τὴν παιδείαν τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον χρησιμεύει τὸ αἰσθητὸν καὶ ὡς ἐγερτικὸν τῆς νοήσεως ἢ ὡς παρακλητικὸν τῆς διανοίας. Ὁ κύκλος, ὡς μαθηματικὸν σχῆμα, εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον δὲν συναποβάλλεται καὶ δὲν συναποσβύνεται ἅμα ἀποβληθούν καὶ σβυσθούν τὰ αἰσθητὰ του σύμβολα, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ εἶναι ἄπειρα. Ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος ὁρίζει τὴν τύχην παντὸς αἰσθητοῦ, οὐδεμίαν ἐξασκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ τῶν μαθηματικῶν σχέσεων. Ὁ κύκλος, θεωρούμενος ὡς ἔννοια γεωμετρική, δὲν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχῃ εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμήν, οὔτε παύει νὰ ὑφίσταται εἰς μίαν ἄλλην ὠρισμένην στιγμήν χρόνου, ὅπως τὸ φυτὸν ἀρχίζει καὶ παύει νὰ ὑφίσταται, ζῆ καὶ ἀποθνήσκει. Καὶ διὰ νὰ ἀφήσωμεν τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μίαν ὠρισμένην σχέσιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, καθ' ὅτι ἀμφοτέραι αἱ ἔννοιαι αὗται διατελοῦν εἰς ἀπόλυτον πρὸς αὐτὸ σχέσιν, διότι ἓν ὠρισμένον γεωμετρικὸν σχῆμα εἶναι νοητὸν πλήρωμα τοῦ καθαροῦ χώρου καὶ τοῦ καθαροῦ χρόνου, ἐρχόμεθα εἰς τὸν ἀριθμὸν, ὁ ὁποῖος εἶναι στοιχεῖον τῆς διανοίας ὄλων πάλιν τῶν λογικῶν ὄντων καὶ ὁ ὁποῖος δὲν πληροῖ οὔτε χρόνον, οὔτε χώρον, ἀλλὰ εἶναι ἀρχὴ διακαθοριστικὴ καὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου. Ὁ χρόνος χωρὶς ἀριθμὸν εἶναι κατὰ ἀνόητον καὶ ἀσύλληπτον διανοητικῶς (μόνον δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν ἀορίστως προσιτόν), ὁ δὲ χώρος χωρὶς τὸν ἀριθμὸν εἶναι νοητικῶς κενός, ἄλογος. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ ἐξοχὴν ἄχρονον καὶ ἄχωρον, διότι θὰ ἦτο τῷ ὄντι ἀνοησία ἂν ἐλέγαμεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς 1 ἀρχίζει νὰ ὑφίσταται εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμήν καὶ ὅτι παύει νὰ ὑπάρχῃ εἰς μίαν ἄλλην ἐπίσης.

ὄρισμένην στιγμήν χρόνου, ὅπως θὰ ἦτο ἀνοησία ἂν ἐλέγαμεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς 1 πληροῖ ὄρισμένον χώρον, ἔξω τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει, ὅπως π.χ. τὸ ἀνθρώπινον σῶμα πληροῖ ὄρισμένον χώρον ἔξω τοῦ ὁποίου δὲν ὑφίσταται.

Ὁ ἀριθμὸς εἶναι τοῦναντίον εἰς πάντας τοὺς χρόνους καὶ εἰς πάντας τοὺς τόπους ὁ αὐτὸς καὶ εἶναι ἔξ ἴσου δεδομένος εἰς τὴν διάνοιαν πάντων τῶν λογικῶν ὄντων καὶ ἰσχύει καὶ ἔξω τῆς διανοίας, ὅσακις αὕτη δὲν διανοεῖται τοῦτον. Πρὸς θὰ ἔπρεπε ἂν «τοποθετηθῆν» ὁ ἀριθμὸς ἂν δὲν ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον; Ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει «τόπος» ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, ὅπου ὁ ἀριθμὸς γὰρ ἔχει θέσιν, τοῦτο εἶναι καταφανές, εὐθύς ὡς σκεφθῆ τις, ὅτι ὁ ἀριθμὸς, πρὶν ἀκόμη ἀρχίσωμεν νὰ μετρῶμεν ἢ νὰ ἀριθμῶμεν ἄτι αἰσθητόν, πρὶν ἀκόμη εἰπῶμεν, ὅτι τὸ τάδε αἰσθητὸν εἶναι ἐν ἧ ἐνέχει πολλά, ἦτοι ἐπιδέχεται τὸν ἀριθμὸν 1 ἢ καὶ μεγαλείτερόν τινα ἀριθμόν, πρέπει ὁ ἀριθμὸς «ἓν» ὡς καὶ ὁ τυχὸν μεγαλύτερος νὰ διακαθορίζῃ τὴν διάνοιαν ἡμῶν, ἦτοι πρέπει νὰ εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς διανοίας μας, διότι ἄνευ τούτου εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἡ κρίσις, διὰ τῆς ὁποίας ὀρίζομεν ἄτι ὡς «ἓν», ἦτοι προεδίδομεν εἰς αὐτὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἑνός. Ὅτι δὲ δὲν ἀνήκουν τὰ μαθηματικὰ ὄντα εἰς τὸν «μεταφυσικὸν κόσμον» τοῦτο εἶναι ἀπὸ τῆς «κριτικῆς τοῦ καθαρῦ λόγου» καὶ ἐντεῦθεν (διὰ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν, διότι διὰ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν τὸ ζήτημα ἦτο λελυμένον διὰ τοῦ Πλάτωνος καθ' ὃν ὁ ἀριθμὸς διατελεῖ εἰς ἀπόλυτον σχέσιν πρὸς τὸν λογισμόν καὶ τὴν διάνοιαν) φιλοσοφικὸν ἀξίωμα, ὅσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἀντιρρήσεις μερικῶν καθυστερημένων μεταφυσικῶν. Ὅχι δὲ μόνον διὰ τῆς «κριτικῆς τοῦ καθαρῦ λόγου» τοῦ Kant (προβλ. Einleitung zur Kritik d. r. Vernunft), ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς «λογικῆς» τοῦ Hegel (προβλ. Hegels Wissenschaft der Logik, κυρῶς τὰ κεφάλαια περὶ ποσότητος, ποσοῦ καὶ μέτρου), κατεδείχθη πλέον ὀριστικῶς διὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς δὲν ἔχει μεταφυσικὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ ἀπολύτως λογικὴν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι διδακτικωτάτη ἢ ἱστορία τῆς νεωτέρας καὶ τῆς νεωτάτης μαθηματικῆς· ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ καὶ ἰδίως οἱ ἰδρυταὶ τῆς νεωτέρας μαθηματικῆς θεωροῦν τὸν ἀριθμὸν ὡς ὃν διανοητὸν καὶ οὐχὶ μεταφυσικὸν. (Προβ. Ernst Cassirer Substanzbegriff und Funktionsbegriff κερ. II, Die Zahlbegriffe, Berlin 1910). Ὁ ἀριθμὸς

εἶναι ὄν κατ' ἐξοχὴν διανοητόν. Βεβαίως ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ ἡ σχέσις αὕτη εἶναι λογική, εἶναι ἔργον τῆς διανοίας. Ἡ διάνοια ὁρίζει τὸ αἰσθητὸν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ, τὸ αἰσθητὸν αὐτὸ καθ' αὐτὸ εἶναι ἀνάριθμον. Ὄταν λέγωμεν ὅτι τὸ τάδε πρᾶγμα ἔχει τόσον βάρος, ἐννοοῦμεν, ὅτι ἔχει τόσας μονάδας βάρους, ἡ δὲ μονάς τοῦ βάρους, ὅπως εἶναι τὸ χιλιόγραμμον, εἶναι ἔργον τῆς διανοίας συντελεσθὲν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ. Ὄταν λέγωμεν, ὅτι τὰ δύο σημεῖα Α καὶ Β ἀπέχουν ἀπ' ἀλλήλων τόσα καὶ τόσα μέτρα τοῦτο σημαίνει, ὅτι εἰς τὴν ἀπόστασιν αὐτὴν χωρεῖ ἡ μονάς μετρήσεως, ἡ ὁποία εἶναι μεθοδικὸν μέσον, ὄργανον τῆς διανοίας, τόσας καὶ τόσας φορές. Καὶ τὸ βάρος καὶ ἡ ἀπόστασις εἶναι ἄθροισμα μονάδων. Καθ' ὅσον δὲ αἱ ποιότητες τῶν αἰσθητῶν ὄντων εἶναι ἄθροισμα μονάδων (καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ χρήματα τὰ ἐννοοῦμεν ὡς ἄθροισματα μονάδων) κατὰ τόσον καὶ μόνον εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστά κατὰ τὰλλα εἶναι ἐντελῶς ἀνόητα.

Ἐκτὸς ὁμως αὐτῆς τῆς σχέσεως τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων πρὸς τὰ χρονικὰ ὄντα, ὑπάρχει καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐννοοῦμεν ταῦτα, καὶ ἡτις εἶναι καὶ αὕτη χρονική. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μαθηματικὸν νόημα, ἀποτελοῦν μόνιμον ἀντικείμενον τῆς διανοίας πάντων τῶν λογικῶν ὄντων, εὐρίσκεται ἢ δύναται νὰ εὑρεθῇ εἰς σχέσιν πρὸς ἀπειρίαν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, διὰ τῶν ὁποίων τὰ διάφορα ἄτομα ἐννοοῦν τὸ νόημα τοῦτο. Ὄταν σκέπτομαι ἓνα μαθηματικὸν νόημα ἢ ἓνα γεωμετρικὸν λόγον π. χ., ὅτι αἱ γωνίαι ἑνὸς τριγώνου ἰσοδυναμοῦν πρὸς δύο ὀρθάς, ἐκτελῶ μίαν ψυχικὴν, διανοητικὴν ἐνέργειαν, καὶ δι' αὐτῆς ἐννοῶ τὸν γεωμετρικὸν τοῦτον λόγον. Τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν ἐκτελῶ πάντοτε ὁσάκις σκέπτομαι τὸν λόγον αὐτὸν τοῦ τριγώνου, δηλαδή ἐπαναλαμβάνω ἢ καλλίτερον ἐκτελῶ πάντοτε μίαν νέαν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν νέων αὐτῶν διανοητικῶν ἐνεργειῶν θέτω καὶ νέους γεωμετρικοὺς λόγους καὶ ὁ λόγος τοῦ τριγώνου καθίσταται πάντοτε νέος καὶ συνεπῶς διάφορος διὰ τῶν νέων καὶ τῶ ὄντι διαφόρων διανοητικῶν ἐνεργειῶν; Βεβαίως ὄχι, διότι τὰ κύρια γνωρίσματα ἑνὸς γεωμετρικοῦ λόγου ἢ ἑνὸς μαθηματικοῦ ἢ λογικοῦ νοήματος εἶναι ἡ ἐνότης καὶ ἡ ταυτότης. Ὁ γεωμετρικὸς δηλαδή λόγος τοῦ τριγώνου εἶναι πάντοτε εἰς καὶ ὁ αὐτός, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι καὶ δυνατόν νὰ γίνεται οὗτος ἀντικείμενον τῆς σκέψεως πολλῶν ἀτόμων. Ἄν ὁ

γεωμετρικός τοῦ τριγώνου λόγος ἔστερεῖτο τῆς ἐνότητος καί τῆς ταυ-
τότητος αὐτῆς θὰ ἦτο τῶ ὄντι ἀδύνατον νὰ ἀποτελέσῃ οὗτος ἀντικεί-
μενον τῆς διανοίας πολλῶν συνάμα ἀτόμων, διότι ἕκαστον τῶν ἀτό-
μων τούτων θὰ ἐσιρέφετο καί πρὸς ἕνα διάφορον λόγον τοῦ τριγώνου.
Ὡστε ἡ λογικότης τοῦ νοήματος τοῦ τριγώνου οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν
πρὸς τὴν χρονικότητα τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, διὰ τῆς ὁποίας σκέ-
πτομαι τὸ νόημα τοῦτο, ἐκτὸς ἐκείνης καθ' ἣν ἡ ἐνέργεια εἶναι τὸ ὄρ-
γανον τοῦ νοήματος. Ἡ ἀλήθεια ἐνὸς γεωμετρικοῦ λόγου ἢ μιᾶς κρί-
σεως στηρίζεται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ νόημά των εἶναι ἓν
καί τὸ αὐτὸ καὶ δὲν πολλαπλασιάζεται εἰς ἀπειρίαν νέων νοημάτων.
Ὁ Rickert λέγει «ὡς ἐμπειρικὸν ὑποκείμενον δύναμαι βεβαίως νὰ
σκεφθῶ ἐπανειλημμένως τὸ ἴδιον ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ
ὁποῖον κατὰ τὴν σκέψιν ἐπαναλαμβάνω, δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιον
ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια τοῦ σκέπτεσθαι, ἡ δὲ ἐνέργεια αὕτη δὲν
εἶναι καθαρῶς λογική, ἀλλ' ἐμπειρικὴ πραγματικότης. Δύναμαι λοιπὸν
νὰ θέσω τὴν ταυτότητα ἢ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἅπαξ, δὶς, τρίς, ἀλλὰ
δὲν θέτω δι' αὐτοῦ τὴν ταυτότητα ἢ τὸ ἀντικείμενον δις τοῦτέστι δὲν
θέτω δύο ταυτότητας ἢ δύο ἀντικείμενα, ἀλλὰ θέτω δις, μίαν καὶ
τὴν αὐτὴν μορφήν ἢ «ἓν καὶ τὸ αὐτὸ» ἀντικείμενον, δύναμαι δὲ νὰ
πράξω τοῦτο μόνον ὅταν ἐννοῶ τὸ θέτειν ὡς μίαν ψυχικὴν, ἐν τῶ
χρόνῳ διαρρέουσαν πραγματικότητα». (Rickert, Das Eine, die Ein-
heit und die Eins σ. 56 ἔ. Heidelberger Abhandlungen zur
Philosophie und ihrer Geschichte). Ὡστε τὸ μαθηματικὸν ἀντι-
κείμενον, τὰ ὄντα γενικῶς τῆς μαθηματικῆς δὲν εἶναι οὔτε φυσικὸν,
οὔτε μεταφυσικόν, οὔτε πάλιν ψυχικόν, ἀλλὰ νοητόν. Ὡς πρὸς αὐτὸ
εἶναι σύμφωνοι καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη, οἱ ὁποῖοι δὲν σκέπτονται ἐντελῶς
κριτικῶς περὶ τῆς γνώσεως.

Γενικῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ μὲν αἰσθητὸν με-
ταβάλλεται, ἐνῶ τὸ νοητὸν παραμένει τὸ αὐτό. Τὸ ἀριθμούμενον
ἀλλοιοῦται σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, ἐνῶ τὸ ἀριθμοῦν ἢ καλλί-
τερον ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου ἡ διάνοια ἀριθμοῖ, ἤτοι ὁ ἀριθμὸς πα-
ραμένει πάντοτε ἀναλλοίωτος. Τὴν διαφορὰν αὐτὴν μεταξὺ αἰσθη-
τοῦ καὶ νοητοῦ, μεταξὺ ὕλης καὶ μορφῆς οὐδεὶς ἐκ τῶν κλασσικῶν
φιλοσόφων ἠμφισβήτησέ ποτε.

Συνοψίζοντες τὰ προηγούμενα λέγομεν, ὅτι τὸ νοητὸν εἶναι
ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου ἐργάζεται ὁ νοῦς καὶ ἡ διάνοια, ἐκεῖνο πρὸς

τὸ ὁποῖον ἀναφερόμεθα πάντες πάντοτε ὁσάκις διανοοῦμεθα καὶ ἐννοοῦμεν. Τὸ ψυχικὸν εἶναι πάντοτε ἢ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ὁποίας ἐννοοῦμεν τὸ νοητὸν, τὸ δὲ φυσικὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσπίπτει διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν ψυχὴν. Καὶ τὰ μὲν δύο τελευταῖα δυνάμεθα νὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν γενικώτερον ὡς τὸ αἰσθητὸν γένος καὶ ὡς τὸ κατὰ χρόνον καὶ χρόνον ἢ μόνον κατὰ χρόνον ὑπάρχον, τὸ δὲ πρῶτον ὡς τὸ νοητὸν γένος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔξω τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τὸ ὁποῖον *ισχύει*. Ὁ γεωμετρικὸς λόγος, τὸ νόημα πάσης κρίσεως καὶ γενικῶς τὸ σύστημα τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ *ισχύει*, ὅπως λέγει ἡ νεωτέρα ἀξιολογία, ἔχει ἰδεατὴν «ὑπόστασιν».

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν εἰδῶν τούτων τοῦ ὄντος ἀναλύομεν μίαν ἀκόμη ἐπιστημονικὴν κρίσιν κατὰ τὴν ὁποίαν διακρίνομεν καὶ τὰ τρία εἶδη τοῦ ὄντος. Ἡ κρίσις, ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον, ἅμα ἀναλυθῆ, παρουσιάζει τὰ ἑξῆς συνιστῶντα αὐτὴν στοιχεῖα· α) τὴν *γραμματικὴν μορφήν*, ἢ ὁποία εἶναι ἐντελῶς αἰσθητὴ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς ἑξ ἑξ λέξεις «ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον» β) ἀπὸ τὴν *ψυχικὴν ἐνέργειαν*, τὴν ὁποίαν καταβάλλω ὅταν ἐκτελῶ τὴν κρίσιν αὐτὴν καὶ ὁσάκις ἐπαναλαμβάνω ταύτην· ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι χρονικὴ καὶ διάφορος εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἐκτελοῦντα τὴν κρίσιν ὡς καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον ὁσάκις οὗτος ἐκτελεῖ τὴν κρίσιν ταύτην. γ) ἀπὸ τὸ *νόημα* τὸ ὁποῖον ἐνσαρκοῦται εἰς τὴν κρίσιν αὐτὴν καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πραγματικὴ οὐσία τῆς κρίσεως, ἤτοι τὸ ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον· (ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτός, ὃν κρίσις, νοεῖται καὶ δὲν ὑποπίπτει εἰς τὴν αἴσθησιν) καὶ δ) ἀπὸ τὴν *πραγματικὴν κίνησιν* τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον, ἢ ὁποία εἶναι *φυσικὴ ἐνέργεια*, (φυσικὸν τι φαινόμενον) καὶ εἶναι κατὰ βάθος ἄλογος καὶ ἢ ὁποία, κρινομένη ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοίας, δὲν μεταβάλλεται. Ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον, εἴτε ἐκτελοῦμεν εἴτε δὲν ἐκτελοῦμεν τὴν κρίσιν περὶ τῆς κινήσεώς της.

Τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως τὰ ἐξετάζει ἡ ἀστρονομία, σχετίζουσα αὐτὰ πρὸς ἄλλας ἐνεργείας καὶ ἄλλα φαινόμενα τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποία ἐκτελοῦμεν κρίνοντες τὴν κίνησιν τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον ἢ ψυχολογία, συνυπάγουσα τὴν ἐνέργειαν ταύτην εἰς τὸ γενικώτερον αὐτῆς θέμα περὶ τῆς λειτουργίας ἢ ἐνεργείας τοῦ σκέπτεσθαι,

τὸ νόημα τῆς κρίσεως ὡς πρὸς τὰ γνωρίσματά του καὶ ὡς πρὸς τὰς διαφοράς του ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς κρίσεως, τὸ ἐξετάζει ἢ φιλοσοφία ὡς λογικὴ ἢ ὡς θεωρία τῆς ἐπιστήμης, περὶ δὲ τὴν γραμματικὴν μορφήν ἀσχολεῖται ἡ γραμματικὴ.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον διετιθέμεθα νὰ δείξωμεν εἶναι, ὅτι εἰς τὰ διάφορα εἶδη τοῦ ὄντος ἀνταποκρίνονται καὶ ὠρισμένα εἶδη ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν δύναται νὰ ὑπερβῶν τὰ ἐννοιολογικὰ ὅρια τοῦ ὄντος τὸ ὅποῖον ἐξετάζουν, χωρὶς νὰ μὴ παραβοῦν συνάμα καὶ τοὺς θεμελιώδεις ὅρους τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν. Οὕτω πως ὅταν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία διαπραγματεύεται περὶ τοῦ φυσικοῦ ὄντος, ὑπερβῆ τὰ ὅρια τοῦ εἶδους αὐτοῦ τοῦ ὄντος καὶ ζητήσῃ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ὄν γενικῶς, ἤτοι καὶ τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ νοητὸν ὄν, τότε παύει νὰ εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη καὶ μεταβάλλεται εἰς *δογματικὴν μεταφυσικὴν*. Ἡ ψυχολογία, ἡ ὁποία, μετὰ τὰς κατακτήσεις της κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, συνετάχθη πλέον εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐιδικῶν ἐπιστημῶν καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἐμπειρικὴ, ἔχει ὡς *νόμιμον* αὐτῆς ἀντικείμενον τὸ ψυχικὸν ὄν τὸ ὅποῖον ἀναλύεται εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ὁσάκις δὲ ζητήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄν γενικῶς, ἤτοι καὶ τὰ δύο ἄλλα εἶδη τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ αἱ εἰδικαὶ αὐτῆς μέθοδοι ἔχουν περιορισμένην μόνον ἰσχύν, διὰ τοῦτο ἢ ἀπόπειρα αὐτῆς πρὸς γενικοποίησιν θὰ εἶναι *δογματικὴ*, ἤτοι θὰ ἀντιβαίνη εἰς τὰ κριτήρια τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως. Ἡ τοιαύτη ἀπόπειρα γενικοποιήσεως ἢ μάλλον ἀπολυτοποιήσεως τῆς μεθόδου τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας γενικῶς εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ I. Erdmann διὰ τοῦ ὅρου «*ψυχολογισμὸς*». Μόνον τῆς φιλοσοφίας αἱ ἀρχαί, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι γενικαί, δηλαδὴ πηγάζουν ἀπὸ αὐτὰ ταῦτα τὰ γένη τοῦ ὄντος καὶ ἀπὸ τὰς κατηγορίας τοῦ συνειδότης, τὸ ὅποῖον γνωρίζει τὸ ὄν, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποβῶν ὡς ἐρμηνευτικαὶ ἀρχαὶ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου γενικῶς. Ἡ φιλοσοφία εἶναι *cognitio ex principiis ἐνῶ* ἡ ψυχολογία εἶναι *cogitio ex datis*.

Σημ. Ἐνταῦθα θὰ ἔδει νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης, ὡς καὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἱστορικοῦ ὄντος. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρωτηθῆ ποῦ ἀνήκει ἐννοιολογικῶς τὸ ἱστορικὸν ὄν καὶ ποῖος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀντικειμένου τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ τὰ δύο

Ἡ ψυχολογία, ἐπειδὴ ἐξετάζει τὴν καθαρὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ δὴ διὰ μεθόδων ἐμπειρικῶν, εἶναι ἐπιστήμη γεγονότων, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία οὐδέποτε ἐρευνᾷ καὶ καθορίζει γεγονότα, ἀλλ' ἀναζητεῖ πάντοτε νοήματα καὶ ἰδέας. Ἡ φιλοσοφία ὁμως ὑπάρχει πάντοτε εἴτε ὡς λογικὴ, εἴτε ὡς ἠθικὴ, εἴτε ὡς αἰσθητικὴ. Τὸν χωρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ὡς λογικῆς ἀπὸ τῆν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν διετύπωσε σαφέστατα ὁ Herbart καθορίσας ἀκριβῶς τί εἶναι νόημα λογικὸν καὶ τί ψυχικὴ ἐνέργεια. Ὁ Herbart λέγει «πᾶν νοούμενον, ὅταν θεωρηθῆι μόνον ὡς πρὸς τὴν ποιότητα αὐτοῦ, εἶναι, ὑπὸ λογικὴν σημασίαν, ἔννοια. Τὸ νοοῦν ὑποκείμενον δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὅταν θεωροῦμεν τὸ νοούμενον. Εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀποδίδομεν μόνον ὑπὸ ψυχολογικὴν σημασίαν ἐννοίας, ἐνῶ, ἐκτὸς τούτου, ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ τριγώνου κτλ. δὲν ἀνήκει εἰδικῶς εἰς καιένα. Γενικῶς ὑπὸ λογικὴν σημασίαν πᾶσα ἔννοια ὑπάρχει μόνον ἀπαξ. Τὸ τοιοῦτον δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐννοιῶν ἠῦξανε μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκειμένων τὰ ὅποια ἐννοοῦν τὰς ἐννοίας, ἢ ἂν ἠῦξανε μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν διαφορετικῶν ἐνεργειῶν τοῦ διανοεῖσθαι διὰ τῶν ὁποίων, ψυχολογικῶς θεωρουμένων τῶν ἐννοιῶν, ἐννοίαι τις δημιουργεῖται καὶ ἀνακύπτει εἰς τὴν συνείδησιν. Τὰ entia τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων, καὶ παρ' αὐτῶ ἀκόμη τῷ Wolff, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἔννοια ὑπὸ λογικὴν σημασίαν καὶ ὁ ἀρχαῖος λόγος *essentiae rerum immutabiles* ἀνήκει εἰς τὸ προκείμενον. Καὶ αὐτὸς δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ : *αἱ ἐννοιαὶ εἶναι καὶ ἀπολύτως ἀχρονον*. Αἱ ἐννοιαὶ ὁμως ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην, καθ' ἣν ἀποτελοῦν κοινὸν λογικὸν κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, δὲν

ὁμως αὐτὰ προβλήματα διεπραγματεύθημεν ἐν τῇ πραγματείᾳ ἡμῶν « ἡ ἐννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἐννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας », (Ἀρχαίων φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν, τεύχος 1) ὅπου ἐδείχθη, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε φύσις οὔτε ψυχικὴ ἐνέργεια. Καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ὑπόβαθρα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἡ ὅποια διέπεται ἀπὸ νοήματα καὶ ἀπὸ ἀξίας. Τα νοήματα δὲ καὶ αἱ ἀξίαι αὗται τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Ὡστε τὸ ἀντικείμενον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι συνυφασμένον πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ πρὸς τὴν φύσιν εἶναι τῷ ὄντι ν ο η τ ὄ ν. Ἡ ἱστορία εἶναι ὁ μικτὸς ἐκεῖ ος κόσμος ὅπου συνυφαίνεται ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια πρὸς ὁρισμένας ἀξίας.

εἶναι τίποτε τὸ ψυχολογικόν. (Herbart, Psychologie als Wissenschaft, II, § 120 (ἔκδ. πρώτη σ. 175). Ὁ αὐτὸς φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος διακαθορίζει τὴν σχέσιν τοῦ λογικοῦ νοήματος καὶ τῶν ἐννοιῶν γενικῶς πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἐνεργείας διὰ τῶν ὁποίων ἐννοοῦμεν τὸ νόημα καὶ τὰς ἐννοίας λέγει τὰ ἑξῆς· «ὅλαι αἱ σκέψεις μας εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ δύο πλευρὰς, ἀφ' ἑνὸς ὡς ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφορικῶς πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐννοεῖται δι' αὐτῶν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ὀνομάζονται ἐννοιαί. Ὁ ὄρος ἐννοια, ἐπειδὴ δηλοῖ τὸ ἐννοούμενον, ἐπιτάσσει ἡμᾶς ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὸν τρόπον καθ' ὃν δεχόμεθα, δημιουργοῦμεν καὶ ἀναδημιουργοῦμεν τὴν ἐννοίαν». (Herbart, Lehrbuch zur Einleitung in die Psychologie § 34). Ἐν δὲ § 35 λέγει «Ἡ κατανόησις μίας καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαναληφθῇ πολλάκις, συνάμα δὲ νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἀπὸ ἄπειρα λογικὰ ὄντα χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ πολλαπλασιασθῇ καὶ ἡ ἐννοια. Πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι αἱ ἐννοιαὶ δὲν εἶναι οὔτε πραγματικὰ (αἰσθητὰ ὅπως λέγομεν ἡμεῖς) ἀντικείμενα, οὔτε πραγματικαὶ (ψυχικαὶ) ἐνεργεῖαι τοῦ σκέπτεσθαι.» Διὰ τὴν ἐννοήσιν ὁ ἀναγνώστης πόσον διαφέρει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν σήμερον «ψυχολογία» ἀπὸ τὴν ἐννοίαν περὶ ψυχολογίας ἢ ὁποία εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἐκθέτομεν δι' ὀλίγων τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχολογίας

Εἰς τὸν Πλάτωνα τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς προσλαμβάνει χαρακτηριστῶς ἐντελῶς αὐθυπόστατον, δηλαδὴ γίνεται ἀρχὴ τοῦ λόγου, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἡ ἐνότης ἐκείνη ἢ ὁποία νοεῖ, πράττει καὶ αἰσθάνεται καὶ ἡ ὁποία, ἀφοῦ προηγουμένως, μορφωθῇ καὶ διαπαιδαγωγηθῇ, τίκει, γεννᾷ τὴν γνῶσιν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν. Τὰ πάντα καταλήγουν κατὰ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ἐνιαίαν αὐτὴν ἰδέαν, ἣτις ἔχει συνείδησιν ὅλων αὐτῶν καὶ τὴν ὁποίαν καλοῦμεν συνήθως ψυχὴν (Θεαίτητος. 184. *μία τις ἰδέα* ψυχῆς), καὶ τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ὅπως δήποτε ἄλλως θέλομεν (εἴτε ψυχὴν εἴτε ὅτι θεῶν καλεῖν. Θεαίτ. 184 Δ). Ἐχομεν δηλαδὴ εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν ὑγιᾶ ἐννοίαν τοῦ ὑποκειμένου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σοφιστικὴν καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸν Πρωταγόραν ὅπου τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ γενικῶς τοῦ ὑποκειμένου προσλαμβάνει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου σχετικότητος.

καὶ τῆς καθολικῆς αἰσθησιαρχίας. Ἡ αἰσθήσις καθορίζει τὴν ἐκάστοτε ποιότητα, καὶ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ Πλάτων συνέλαβε τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτῆς ποιότητα καὶ ἀπήλλαξεν αὐτὴν ἀπὸ τὰ αἰσθησιαρχικὰ καὶ πραγματολογικὰ αὐτῆς στοιχεῖα ὅπως ἐδέχθησαν αὐτὰ ἡ σοφιστικὴ καὶ ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία διότι εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀνῆλθε εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, τὴν τείνουσαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δὲ ἀγαθὸν ἐξαρτᾷ ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνον τῆς ψυχῆς πράξιν, καὶ ἀπὸ τὴν λογικὴν αὐτῆς ἰκανότητα. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀντίληψις τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας εἶναι δυνατὴ μόνον ἀφοῦ προηγουμένως ἐμβαθύνει τις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς, τοῦ ὑποκειμένου. Εἰς τὸ «Συμπόσιον» ὅπου ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ἐξετάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸν ἔρωτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἀντικειμενικὰ ἀγαθὰ, πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ὡραῖον, ἡ ψυχὴ ἐννοεῖται ὡς ἐνέργεια συνειδητῆ τείνουσα πάντοτε πρὸς τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς καὶ πρὸς τὴν ἑξομοίωσιν αὐτῆς πρὸς τὸ θεῖον ἢ ὡς ὁ Πλάτων λέγει, πρὸς ἀπόλυτον θεωρίαν ὡραίου, καὶ εἰς ὀλοκληρωτικὴν συνουσίαν αὐτῆς μετὰ τοῦ θεοῦ. «θεᾶσθαι μόνον καὶ ξυνεῖναι». (Συμπ. 211 Δ). Ὀλόκληρος ἡ ἐργασία τῆς ψυχῆς καὶ συγκεκριμένως ἡ θετικὴ αὐτῆς *δημιουργία* χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς *γέννησις*, ὡς *τόκος*. (Συμπ. 206 Ε.). Ἡ ψυχὴ κυοφορεῖ, τίκτει καὶ γεννᾷ τὸ ἀγαθὸν γενικῶς, εἰδικῶς δὲ τὸν λόγον, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ καλόν. Ἀλλὰ ὁ Πλάτων προχωρεῖ ἔτι μᾶλλον περαιτέρω καὶ θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν καὶ εἰδικῶς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὡς *αὐτόνομον* καὶ *αὐτοτελεῆ*. Ἡ ψυχὴ εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα, θεωρεῖ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ὑπόστασιν καὶ ἀποβάλλει οἵανδήποτε ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν, ἤτοι ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς αὐτονοοούμενον καὶ αὐτοκρατούμενον ὄν. Ὅσον ἐμβαθύνει ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἰδέαν τῶν ὄντων, τόσον προχωρεῖ καὶ εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς, τόσον ἐμβαθύνει εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν ἐν μὲν τῷ Θεαιτήτῳ ὁρίζει ὡς ἐνιαίαν ἰδέαν γνώσεως, ἐν δὲ τῷ Πολιτεῖα ὡς ἐνιαίαν ἀρχὴν γνώσεως καὶ πράξεως, ἐν δὲ τῷ Φαίδωνι ὡς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς (Φαίδ. 106 D). Τὸ πρόβλημα τῆς συνειδήσεως καὶ γενικῶς τῆς ὑποκειμενικότητος ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ μόνον μετὰ τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ προβλή-

ματα τῆς ἀντικειμενικότητος, εἰς τὰ προβλήματα τοῦ λόγου, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὡραίου. Τοῦτο δὲ παρατηροῦμεν συντελούμενον εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς αὐτοκαταληψίας αὐτῆς· «καὶ ἐθίσει αὐτὴν καθ' αὐτὴν πανταχόθεν ἐκ τοῦ σώματος συναγείρεσθαι τε καὶ ἀθροίζεσθαι» (Φαίδων, 67 C καὶ D.).

Ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζει τὴν ψυχολογίαν ὡς ἐπιστήμην καὶ χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας· ἀποδίδει δὲ εἰς αὐτὴν σπουδαίαν σημασίαν· (ἢ τῆς ψυχῆς ἱστορία τίμιον καὶ χαλεπὸν). Διαπρίνων δὲ ἑαυτὸν ἀπὸ τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς· λέγει, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ προκύπτῃ ἐκ τῶν στοιχείων, εἴτε τοῦ πυρὸς, εἴτε ἄλλου τινος φυσικοῦ στοιχείου.

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ φυσικὰ στοιχεῖα εἶχε γίνῃ ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τρόπον ἐντελῶς σαφῆ. Εἰς τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς ἐνότητα διακυβερνήσαν τὰ στοιχεῖα καὶ ὡς αὐτονοουμένην. Βεβαίως ὅταν ὁ Πλάτων χαρακτηρίζῃ τὴν ψυχὴν «ὡς μίαν» καὶ μάλιστα ὡς «μίαν ἰδέαν» δηλαδὴ ὡς «ἀπόλυτον ἐνότητα» δὲν ἐννοεῖ τὴν ψυχὴν ὡς ἀριθμὸν, ὅπως ἔπραξεν ὁ Ξενοκράτης, διότι ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ Πλάτωνα στοιχεῖον τῆς ψυχῆς, λόγος τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ὅστις εἰς τὸν Φαίδωνα ὥρισε τὴν ψυχὴν ὡς «αὐτὸ τὸ τῆς ζωῆς εἶδος», θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς τὴν «ἀρχὴν τῆς ζωῆς» (περὶ ψυχῆς 414 α 12) ἢ τοι τὸ αἷτιον ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποῖου «ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοούμεθα πρῶτον».

Τὸν ὀρισμὸν δὲ τοῦ Πλάτωνος περὶ ψυχῆς ἐμβαθύνει ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν βιολογικὴν αὐτοῦ ἀποψιν καὶ ὁρίζει τὴν ψυχὴν ὡς «ἐντελέχειαν» τοῦ ὀργανικοῦ σώματος. «Ψυχὴ ἔστιν ἡ πρώτη σώματος ἐντελέχεια δυνάμει ζωὴν ἔχοντος, σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ. (Περὶ ψυχῆς 412 «97 β 5»). Ἡ ἐννοια τῆς ψυχῆς προσλαμβάνει διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν σημασίαν ἐκείνην τὴν ὁποῖαν ἀπαντῶμεν κυρίως καὶ σήμερον ἐν τῇ βιολογίᾳ.

Ὁ Ἀριστοτέλης διατηρεῖ κυρίως τὴν διαίρεσιν τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ὅπως ἐγένετο αὕτη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις διήρσε αὐτὴν εἰς τὸ λογικόν, τὸ λόγον ἔχον, καὶ εἰς τὸ ἀλογον, «ψυχῆς δύο μόρια τό τε ἄλογον καὶ τὸ λόγον ἔχον».

(περὶ ψυχῆς, 432, α 26) Ὅπως ὁμοίως ὁ Πλάτων προέβη εἰς τὴν ὑποδιάρθρωσιν τῆς πρώτης αὐτῆς διαιρέσεώς καὶ ἔθεσε τρία μέρη, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ἔτσι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὑποδιήρесе τὴν ψυχὴν εἰς τὸ «θρεπτικόν», «αἰσθητικόν» καὶ «διανοητικόν» λέγων, ὅτι «ἡ ψυχὴ... τούτοις ὄρισται, θρεπτικῶ, αισθητικῶ, διανοητικῶ (π. ψ. 423, β. 11.) Τὸ διανοητικόν ἔχει καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τὴν ὑψίστην ἀξίαν, διότι δι' αὐτοῦ κατανοεῖ ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα εἶναι κάπως καὶ δημιουργήματά της «ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα πῶς ἐστὶ πάντα, (π. ψ. 431, β, 21).

Καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀνεπτυγμένη, διότι καὶ ὑπὸ τῶν δύο θεωρεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἡ διαπλαστικὴ καὶ δημιουργικὴ αἰτία τοῦ ὄργανισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἐφ' ὅσον εἶναι λογικὴ, ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς κατανόησεως τῶν ὄντων. Εἶναι δηλαδή ἀρχὴ ζωῆς καὶ ἀρχὴ γνώσεως. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη βεβαίως ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὡς ἀρχῆς ζωῆς εἶναι περισσότερο ἀναπτυγμένη, δηλαδή ἔχει εὐρύτεραν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου τῆς βιολογίας, ἂν καὶ ὁ Πλάτων λέγει ρητῶς ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι «αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς». Ἐχομεν δηλαδή καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τὰς δύο ἐκείνας σημασίας τῆς ἔννοιαι τῆς ψυχῆς αἱ ὁποῖαι διέπουν κατόπιν κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἂν καὶ αἱ ἀκρότητες, αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἐπὶ βάσει τῆς διττῆς αὐτῆς σημασίας τῆς ἔννοιαι τῆς ψυχῆς, οὐδαμῶς ἐναρμονίζονται οὔτε πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, οὔτε πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους τοιαῦται ἀκρότητες εἶναι ἐκείνη τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐκείνη τοῦ μηχανισμοῦ. Εἰς τὸν χριστιανισμόν ἡ ψυχὴ εἶναι «ὑπόστασις», «ὄντοτης» ὑπάρχουσα καὶ μετὰ θάνατον, ἀπολύτως χωριζομένη ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνῶ εἰς τὸν μηχανισμόν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπόρροια τῆς μηχανικῆς κινήσεως τῶν μορίων τῆς ὕλης.

Αἱ δύο αὐταὶ ἔννοιαι περὶ ψυχῆς, ποῦ συγαντῶνται εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἡ «βιολογικὴ» καὶ ἡ «γνωσεολογικὴ» καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀρχὴ τοῦ βίου, τῆς ζωῆς, ἡ δευτέρα ἀρχὴ τῆς γνώσεως. Διέπουν δὲ αἱ ἔννοιαι αὗται σχεδόν, ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὡς καὶ τὴν λοιπὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὸν Πλωτῖνον, ὅπου τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐνσαρκώνεται διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς μίαν ἀκεραίαν φιλοσοφικὴν προσωπικότητα, αἱ δύο αὐταὶ ἔννοιαι περὶ ψυχῆς διακρί-

νονται επίσης σαφέστατα, ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν ἀρχὴ ζωῆς καὶ ἀρχὴ γνώσεως.

Ἄλλὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ψυχολογίας συναντῶμεν καὶ μίαν ἄλλην ἔννοιαν περὶ ψυχῆς, τὴν σήμερον καλουμένην «ἐμπειρικὴν», καὶ ἡ ὁποία εἶναι κυρίως νεωτέρα ἔννοια ἐδραιωθεῖσα διὰ τῶν νεωτέρων ἐμπειρικῶν (πρῶτον ὑπὸ τοῦ Locke) καὶ ἀναχθεῖσα εἰς ἐπιστημονικὸν ὕψος καὶ ἐπιστημονικὴν αὐτοτέλειαν διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν Weber, Fechner καὶ Wundt, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ θεμελιωταὶ τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἀπεσχίσθη πλήρως ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐγένε αὐτοτέλης εἰδικὴ ἐπιστήμη καταχθεῖσα οὕτω εἰς τὴν χορείαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν.

Ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχαίας ἔννοιᾶς τῆς ψυχῆς ὡς ἀρχῆς τῆς γνώσεως ἀποτελεῖ ἡ θεωρία τῆς ψυχῆς τοῦ Descartes, ὁ ὁποῖος ὀρίζει τὴν ψυχὴν ὡς *res cogitans*, καὶ ὁ ὁποῖος παραμερίζων τὴν ἔννοιάν περὶ ψυχῆς ὡς ἀρχῆς τῆς ζωῆς λέγει: «Il n'y a qu'une seule âme dans l'homme, c'est à dire, la raisonnable». Ἐπίσης τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν συνεχίζει, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ὁ Leibniz, ὅστις διὰ τῆς ἔννοιᾶς τῆς «*apperzeption*» ἐκφράζει κυρίως τὴν ἰκανότητα τῆς γνώσεως. Ἡ ἄλλη δὲ ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ Leibniz, περὶ τῶν «*perceptions insensibles*» ἢ «*petites perceptions*» εἶναι προφανῶς ἐσηματισμένη ἐπὶ τῆ βάσει τῆς πρώτης ἔννοιᾶς καὶ χρησιμεύει εἰς τὴν συμπλήρωσιν αὐτῆς καὶ ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ψυχολογικὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ «ἀναμνήσεως». Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς ψυχῆς ἀναπτύσσεται κατόπιν κυρίως ὑπὸ τοῦ Kant, ὅστις ἀπαλλάσσει αὐτὴν ἀπὸ κάθε μεταφυσικὴν ἐπιβάρυνσιν ὀρίζει τὴν ψυχὴν ὡς τὸ «λογικὸν ὑποκείμενον», τὴν δὲ θεωρίαν περὶ τῆς «μεταφυσικῆς ὄντοτητος» τῆς ψυχῆς καταδεικνύει ὡς ἀδύνατον. Ἐκτὸς ὁμοῦ τῆς λογικῆς ἔννοιᾶς τῆς ψυχῆς εὐρίσκομεν εἰς τὸν Kant καὶ τὴν «βιολογικὴν» τὴν ὁποίαν ἔννοεῖ ὁ Kant ὡς «τελεολογικὴν» καὶ τὴν ἐμπειρικὴν. Ἡ ψυχολογία εἶναι κατὰ τὸν Kant μόνον ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη. Εἰς τὸν Hegel ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ἀναπτύσσεται ἐπίσης σχεδὸν ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις, δηλαδὴ ὡς ἀρχὴ γνώσεως καὶ ζωῆς.

Αἱ σχολαὶ αἱ συνεχίζουσαι σήμερον ἐν Γερμανίᾳ τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ Kant διακρίνουσιν μὲν ἀπὸ κοινοῦ σαφέστατα τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας, διχογνωμοῦν ὁμοῦς ὡς

πρὸς τὸ δυνατόν ἢ μὴ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς «τελεολογικῆς» ψυχολογίας, ἢ ὅποια ἰδρύθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Dilthey καὶ ἐρμηνεύει νοήματα καὶ ὄχι ἐνεργείας τῆς ψυχῆς.

Ἡ «βιολογικὴ» περὶ ψυχῆς ἔννοια ἀνεπτύχθη ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐποχῇ κυρίως ὑπὸ τῶν Buffon, Johannes Müller, Liebig, Schopenhauer, Eduard v. Hartmann, Bergson καὶ ὑπὸ τοῦ νεωτάτου ἀναδημιουργοῦ τοῦ «βιολογισμοῦ» Hans Driesch. Ὁ Driesch ὀνομάζει τὴν αὐτὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς, ἐντελέχειαν καὶ ἐννοεῖ αὐτήν, μὲ ἐλαχίστας παραλλαγὰς, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἤτοι ὡς δημιουργικὴν καὶ διαμορφωτικὴν αἰτίαν τοῦ ὄργανισμοῦ τῆς ζωῆς.

Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις. Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Προσωκρατικοί, Πλάτων, Kant.

Ἡ διαίρεσις τοῦ ὄντος εἰς εἶδη εἶναι, ὡς εἶδομεν, μία ἐκ τῶν θεμελιωδῶν πράξεων τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν δὲ τῆς φιλοσοφικῆς συνειδήσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι παρατηροῦμεν, ὅτι ἀνεπτύσσεται ἀναλόγως πρὸς αὐτήν καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ ὄντος εἰς εἶδη. Ἡ πρώτη πράξις τῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε βεβαίως ἡ συνένωσις τῶν εἰδῶν τοῦ ὄντος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν φαινομένων ὑπὸ μίαν καὶ ὁρισμένην μορφήν ὄντος, ὡς ἦσαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Θαλοῦς καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖαν νὰ γίνῃ διότι μόνον διὰ τῆς προηγουμένης συνθέσεως ἦτο δυνατόν νὰ ἐπακόλουθήσῃ καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ ὄντος. Ἡ σύνθεσις, ἣτις ἦτο συνάμα καὶ ἀφαίρεσις ἀνύψωσε τὴν φιλοσοφικὴν συνείδησιν εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἦτο δυνατὴ ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ συνειδητὴ διάκρισις. Πρῶτοι οἵτινες διήρσαν τὸ ὄν εἰς ὁρισμένας μορφάς, εἰς ὁρισμένα εἶδη ἦσαν οἱ Πυθαγόρειοι, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐχώρισε τὰ δύο θεμελιώδη εἶδη τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος ἀπ' ἀλλήλων ὁ Παρμενίδης διακρίνας συνάμα καὶ τὴν νόησιν ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, συνεπῶς δὲ καὶ τὸ νοητὸν ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν, ἢ ὡς αὐτὸς λέγει τὸ ὄν ἀπὸ τὸ μὴ ὄν. Οἱ Πυθαγόρειοι, οἵτινες ὑπέθεσαν τὸν ἀριθμὸν ὡς ἐνότητα καὶ οὐσίαν τοῦ κόσμου, προέβησαν εἰς διακρίσεις καὶ διαιρέσεις τῆς ἀ-

χικῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος. Οὕτω πῶς διαιροῦν τὸ πρῶτον τὸν ἀριθμὸν εἰς ἄρτιον καὶ εἰς περιττὸν, εἰς τὴν διαίρεσιν δὲ αὐτὴν ἀνταποκρίνονται καὶ ὠρισμένοι καταστάσεις καὶ ποιότητες τοῦ ὄντος καὶ τοῦτο διότι ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ τοὺς Πυθαγορείους οὐχὶ μόνον ἡ μορφή διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ θεωρεῖ καὶ κατανοεῖ τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἡ οὐσία τῶν ὄντων ὡς τοιούτων. Ἐπιπλέον καὶ αὐτὰ τὰ δύο εἶδη τοῦ ἀριθμοῦ, τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττὸν ἔχουν πάλιν πολλὰς μορφάς. «Ὁ γὰρ μὲν ἀριθμὸς ἔχει δύο μὲν ἴδια εἶδη, περισσὸν καὶ ἄρτιον, τρίτον δὲ ἀπ' ἀμφοτέρων μιγθέντων ἄρτιοπέρισσον, ἑκατέρω δὲ τῶ εἶδους *πολλὰ μορφὰ*» (Φιλολ. ἀπόσπ. 5 παρὰ Στοβ. I. 456). Τὸν ἀρχικὸν αὐτὸν χωρισμὸν τοῦ ὄντος, ὅστις προσέλαβε χαρακτῆρα θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ ποιοῦ διεδέχθησαν παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις καὶ οἱ ἀκόλουθοι ἄλλοι θεμελιώδεις χωρισμοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπίσης χαρακτῆρα θετικὸν καὶ ἀρνητικόν. «Τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ περιττὸν θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων, οἱ ὁποῖοι συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μὲ τὴν λαϊκὴν πίστιν, ὡς τὸ ἀγαθώτερον καὶ τὸ τελειότερον, τὸ δὲ ἄπειρον καὶ τὸ ἄρτιον ὡς τὸ ἀτελέστερον» (Zeller, Philosophie der Griechen, Μέρ I, τόμ. I σ. 458). Αἱ ἄλλαι διαίρεσεις εἰς τὰς ὁποίας προσέβησαν οἱ Πυθαγόρειοι ἦσαν αἱ ἐξῆς: αἱ ὁποῖαι ἦσαν συγχρόνως καὶ θεμελιώδεις ἀντιθέσεις: πέρας καὶ ἄπειρον, περιττὸν καὶ ἄρτιον, ἕν καὶ πλῆθος, δεξιὸν καὶ ἀριστερόν, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἡρεμοῦν καὶ κινούμενον, εὐθύ καὶ καμπύλον, φῶς καὶ σκότος, ἀγαθὸν καὶ κακόν, τετράγωνον καὶ ἑτερόμηκες.

Ὁ Παρμενίδης χωρίζων τὸ ὄν ἀπὸ τὸ μὴ ὄν καὶ τὰς μεθόδους τὰς ἀγούσας πρὸς αὐτὰ λέγει: «ἐμπρός, θέλω νὰ σοῦ δείξω, ποῖαι ὁδοὶ τῆς ἐρεῦνης καὶ μόναι εἶναι νοηταί. σὺ δὲ ἐνωτίσου τοὺς λόγους μου. Ἡ μία ὁδὸς εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν τὸ ὄν εἶναι καὶ καθ' ἣν εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν εἶναι· αὕτη εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς πειθοῦς (διότι ἀκολουθεῖ τὴν ἀλήθειαν), ἡ ἄλλη ὁμως εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν τὸ ὄν δὲν εἶναι καὶ καθ' ἣν τὸ μὴ ὄν τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον· ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι (οὕτω λέγω) ἔντελῶς ἀδύνατον νὰ ἐρευνηθῇ, διότι τὸ μὴ ὄν, δὲν δύνασαι οὔτε νὰ τὸ γνωρίσῃς (διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρευνηθῇ) οὔτε νὰ τὸ ἐκφράσῃς» (Παρμενίδου περὶ φύσεως ἀποσπ. 4 ἔκδ. Hermann Diels).

Ὅσον δὲ ἀνεπτύσσετο ἡ διαλεκτικὴ δύναμις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλοσοφίᾳ τόσον διεκρίνετο καὶ τὸ ὄν σαφέστερον εἰς τὰ εἶδη αὐ-

του. Όταν δὲ ἡ διαλεκτικὴ ἐπέτυχεν τὴν κλασσικὴν αὐτῆς μορφήν παρὰ Πλάτωνι τότε ἐδόθη καὶ ἡ μᾶλλον διακεκριμένη διαίρεσις τοῦ ὄντος ὡς καὶ ἐννοιολογικωτέρα αὐτῆς διατύπωσις. Ἡ πρώτη διαίρεσις εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Πλάτων προβαίνει εἶναι ἡ διακρίνουσα τὸ νοητὸν ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν καὶ ἡ προσδίδουσα εἰς μὲν τὸ πρῶτον μόνιμον καὶ ἀθραυστὸν, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἀσταθῆ καὶ ρευστὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὸ νοητὸν τοποθετεῖ ὁ Πλάτων τὰς ἰδέας καὶ τὰς μορφάς, εἰς δὲ τὸ αἰσθητὸν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ἀλλοιώσεις αὐτῶν. Μετὰ τὴν πρώτην θεμελιώδη αὐτὴν διαίρεσιν ἀκολουθοῦν, καὶ δὴ πάντοτε διὰ μεθοδολογικοὺς λόγους, καὶ ἄλλαι ὑποδιαίρεσεις τοῦ ὄντος καὶ δὴ μία εἰσέτι ἀνὰ ἕκαστον τῶν δύο κόσμων, μία εἰς τὸν αἰσθητὸν καὶ μία εἰς τὸν νοητὸν.

Αἱ διαίρεσεις εἰς τὰς ὁποίας προσέβη ὁ Πλάτων διετηρήθησαν διὰ μέσου τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὡς αἱ μεθοδολογικῶς μᾶλλον ἀκριβέστεραι. Καὶ σήμερον δὲ αἱ διαίρεσεις αἱ γινόμεναι ἐν τῇ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ εἰδικῶς ἐν τῇ γνωσεολογίᾳ εἶναι κατ'οὐσίαν αἱ αὐταὶ πρὸς ἐκείνας τοῦ Πλάτωνος. Οὕτω πῶς διακρίνει ὁ Rickert τὰ αἰσθητὰ ἀπὸ τὰς εἰκόνας αὐτῶν, τὰ Sinnlichen Objekte ἀπὸ τὸ Schéin αὐτῶν, ἐν δὲ τοῖς νοητοῖς τὰ μαθηματικὰ ὄντα ὡς ἔχοντα ἰδίαν νοητὴν ποιότητα καὶ αὐστηρῶς διακεχωρισμένην ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν καθαρῶς λογικῶν ὄντων καὶ τῶν καθαρῶν λογικῶν μορφῶν (πρὸς Rickert, System der Philosophie, Μέρος I, σ. 129 καὶ Rickert, Das Eine die Einheit und die Eins, σ. 8 κλπ. 75 κλπ.)

Ὁ Πλάτων διαίρει τὸ αἰσθητὸν γένος εἰς αἰσθητὰ καὶ εἰς εἰκόνας τῶν αἰσθητῶν, τὸ δὲ νοητὸν γένος εἰς νοητὰ καὶ εἰς ἀνοητὰ. Εἰκόνας δὲ τῶν αἰσθητῶν ἐννοεῖ τὰς σκιάς καὶ τὰ εἶδωλα τὰ δημιουργούμενα διὰ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ ὕδατα καὶ εἰς τὰ κάτοπτρα καὶ γενικῶς τὰ φαντάσματα, αἰσθητὰ δὲ ἐννοεῖ τὰ φυσικὰ σώματα, ζῶα, φυτὰ καὶ τὰ παραπλήσια. Διανοητὰ ὄντα ἐννοεῖ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ ἐπιστητὰ γένη, γεωμετρικά, ἀστρονομικά, ἀριθμητικά καὶ τὰ πρὸς αὐτὰ ἀνάλογα, νοητὰ δὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰς ὄντως οὐσίας. Ἡ ἀναλογία δὲ ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῶν εἰκόνων καὶ αἰσθητῶν, ἡ αὐτὴ ἀναλογία ὑπάρχει καὶ μεταξὺ διανοητῶν καὶ νοητῶν. Τὰ διανοητὰ εἶναι τρόπον τινα εἰκόνες τῶν νοητῶν, ὅπως καὶ τὰ εἰκαστὰ εἶναι εἰκόνες τῶν αἰσθητῶν. Τὰ αἰσθητὰ εἶναι τὰ ἀρχικά καὶ ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰ, ἐνῶ αἱ σκιάι καὶ τὰ εἶδωλα γενικῶς ὑπάρχουν

οὕτως εἰπεῖν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἢ τίθενται διὰ τῶν αἰσθητῶν. Καὶ τὰ εἶδωλα, τὰ καὶ εἰκαστὰ καλούμενα, ἀνήκουν βεβαίως εἰς τὸ γένος τῆς αἰσθήσεως, διότι προσπίπτουν καὶ αὐτὰ εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ δὴ τῆς ὁράσεως. Ὅπως δὲ τὰ εἰκαστὰ οὕτω πως καὶ τὰ διανοητὰ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, εἰκόνες καὶ εἶδωλα τῶν νοητῶν, διότι καὶ τὰ διανοητὰ δὲν ὑπάρχουν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' ὑφίστανται διὰ τῶν νοητῶν καὶ ἀναφέρονται κατ' οὐσίαν εἰς τὰ νοητά. Ἐνεκα δὲ τοῦ λόγου τούτου καὶ ἡ ψυχὴ γινώσκει πρῶτον μὲν τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ, διότι καὶ αὐτὰ ὑφίστανται κυρίως καὶ πρῶτως, δευτέρον δὲ τὰ εἰκαστὰ καὶ τὰ διανοητὰ. Καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ, ἀφοῦ συλλάβει διὰ τῆς δόξης τὰ εἰκαστὰ δὲν μένει εἰς αὐτὰ, ἀλλὰ ζητεῖ τὰ καθ' ἑαυτὰ ὑφισταμένα, τὰ αἰσθητὰ, οὕτω πως, ἀφοῦ θεωρήσῃ τὰ διανοητὰ καὶ τὰ ἐπιστητὰ, δὲν παραμένει εἰς αὐτὰ, ἀλλὰ τείνει πρὸς τὰ ἀρχικά καὶ πρῶτα ὄντα, τὰ νοητὰ, ὧν ταῦτα εἶναι ἀπεικάσματα. Οὕτω πως δεόν ἡ ψυχὴ νὰ μεταβαίῃ διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τὰ νοητὰ εἰς τὰ διανοητὰ, τὰ μαθηματικά καὶ τὰ ἐπιστητὰ γένη καθ' ὅλου, ὡς εἰς εἰκόνας, ἀπὸ δὲ τα μαθηματικά, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαὶ εἶναι ὑποθέσεις, περὶ ὧν δὲν ἔχει δοθῆ λόγος, νὰ ἀναβαίῃ εἰς τὰ τῷ ὄντι νοητὰ, ἀφοῦ προηγουμένως θεωρήσῃ τὰ διανοητὰ ὡς πραγματικὰς ὑποθέσεις καὶ ὡς ἐπιβάσεις. Κατὰ τὰ μαθηματικά ἡ ψυχὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς καὶ βαίνει πρὸς περαιτέρω λόγους εἰδικούς καὶ συλλογισμούς ἐπίσης εἰδικούς χωρὶς νὰ ἐνδιατρίβῃ πλέον περὶ τὰς ὑποθέσεις αὐτὰς τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς ἀρχάς. Κατὰ τὴν διαλεκτικὴν ὅμως ἡ ψυχὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰς ὑποθέσεις αὐτὰς καὶ δὲν τὰς θεωρεῖ ὡς ἀρχὰς πραγματικὰς, ἀλλ' ἀκριβῶς ὡς ὑποθέσεις καὶ ὡς ἐπιβάσεις καὶ ἐξ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς ἀρχὴν ἀνυπόθετον, ἐπέκεινα τῆς ὁποίας οὐδὲν πλέον προϋποτίθεται, διότι οὐδὲν πλέον ὑπάρχει νοητόν, τὸ ὁποῖον ἠθέλεν εἶναι πρὸ τῆς ἀνυπόθετου ἀρχῆς. Ἀπὸ τῆς τῷ ὄντι δὲ ταύτης ἀρχῆς ἀφορμωμένη ἡ ψυχὴ δεόν νὰ κατέρχεται πρὸς τὰ διανοητὰ, χωρὶς νὰ συγχρωτίζεται καθ' ὅλου πρὸς τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ νὰ κινῆται διὰ καθαρῶν καὶ ἀμιγῶν εἰδῶν τὰ ὁποῖα εἶναι πάντοτε νοητά.

Εἰς τὴν διαίρεσιν δὲ ταύτην τοῦ ὄντος ἀνταποκρίνεται παρὰ Πλάτωνι καὶ ἡ διαίρεσις τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως τοῦ ὄντος. Αἱ ἐνεργεῖαι τῆς ψυχῆς, αἱ καταγινόμεναι περὶ τὴν γνῶσιν τῶν διαφορῶν τούτων εἰδῶν τοῦ ὄντος, ἔχουν παρὰ Πλάτωνι καὶ ἀνάλογον βαθμὸν ἀ-

ληθείας και σαφηγείας. Αναλόγως δὲ πρὸς τὰ εἶδη τοῦ ὄντος διακρίνει ὁ Πλάτων καὶ τέσσαρα εἶδη γνώσεως, τὸν νοῦν, τὴν διάνοιαν, τὴν πίστιν (αἰσθησιν) καὶ τὴν εἰκασίαν. Ὁ νοῦς ἀναφέρεται εἰς τὰ νοητά, ἡ διάνοια εἰς τὰ διανοητά, ἡ αἰσθησις εἰς τὰ αἰσθητά, ἡ δὲ εἰκασία εἰς τὰ εἰκαστά ἢ εἰς τὰς εἰκόνας τῶν αἰσθητῶν. Ὅσα λοιπὸν εἶναι τὰ εἶδη τοῦ ὄντος τόσα εἶναι καὶ τὰ κριτήρια αὐτῶν ἢ τὰ εἶδη τῆς γνώσεως αὐτῶν.

Τοῦτο δὲ ἔχει σπουδαιοτάτην σημασίαν διὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰδικῶς διὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως παρ' Ἑλλησι, ἣτις ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ἐννοῆται μόνον ὄντολογικῶς, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἐννοιολογικῶς. Τὸ ὄν καὶ ἡ γνώσις αὐτοῦ ἐννοοῦνται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς ἐννοιαι ἀπολύτου πρὸς ἀλλήλας ἀναφορᾶς. Τοῦτο διετύπωσε σαφέστατα ὁ Παρμενίδης τὸ πρῶτον εἰπὼν «Ταῦτόν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὐνεκὲν ἐστὶ νόημα, οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ἔόντος, ἐν ᾧ πεφρατισμένον ἐστὶν εὐρήσεις τὸ νοεῖν» (ἀπόσπ. 8,34. ἐκδ. Hermann Diels. 1922).

Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀναπτύξωμεν πῶς ἐν τῇ περαιτέρω πορείᾳ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λοιπῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας διακρίνεται τὸ ὄν εἰς τὰ εἶδη αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο θὰ ἠνάγκαζεν ἡμᾶς νὰ ἐπεκταθῶμεν πέραν τοῦ δέοντος, καὶ ἐπειδὴ ἡ παρούσα πραγματεία εἶναι συστηματικὴ καὶ οὐχὶ ἱστορικὴ, διὰ τοῦτο ἀρκούμεθα εἰς τὰ ἀνωτέρω διὰ τῶν ὁποίων διατιθέμεθα μόνον νὰ ὑποδείξωμεν, ὅτι αἱ ἐν τῇ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ τῆς σήμερον γιγνόμεναι διαιρέσεις τοῦ ὄντος εἰς τὰ εἶδη αὐτοῦ εἶναι παλαιαὶ καὶ οὐχὶ νέαι. Μίαν ὁμοίως σπουδαιοτάτην διαίρεσιν τοῦ ὄντος καὶ τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως θεωροῦμεν ἀκόμη ἀναγκαῖον ν' ἀναπτύξωμεν δι' ὀλίγων, διότι αὕτη ἔσχε θεμελιωδεστάτην σημασίαν δι' ὁλόκληρον τὴν μετέπειτάν φιλοσοφίαν ἐννοοῦμεν τὴν διάκρισιν τῶν εἰδῶν τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως παρὰ Kant. Θεωροῦμεν δὲ ἀναγκαῖον νὰ ἀναπτύξωμεν τὴν διαίρεσιν ταύτην, διότι ὁ Kant εἶναι ὁ πρῶτος ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ ὁ ὁποῖος ἐχώρισε πάλιν αὐστηρῶς τὰ πράγματα τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας. Ὁ Kant διὰ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ κατέδειξεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ διανοηθῶμεν τὴν ψυχὴν ὡς οὐσίαν, ὡς ὑπόστασιν μεταφυσικὴν. Ἡ ψυχὴ εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ κατὰ Kant μόνον ὡς ἰδέα, ἡ δὲ ἰδέα εἶναι νόμος τοῦ νοῦ, ἄρα ἡ ψυχολογία προϋποθέτει τὴν λογικὴν καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη

είναι κατά Kant μόνον εμπειρική. Καὶ ὁ Kant διακρίνει σαφέστατα τὸ αἰσθητὸν ἀπὸ τὸ νοητὸν, ὡς καὶ τὴν αἴσθησιν ἀπὸ τὴν νόησιν. Ἐπίσης χωρίζει ὁ Kant τὰ ὄντα τῆς μαθηματικῆς ἀπὸ τὰ ὄντα τῆς καθαρᾶς λογικῆς. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπὶ τοῦ προκειμένου σπουδαιότητα εἶναι, ὅτι ὁ Kant, καίτοι προσδίδει εἰς τὴν διαλεκτικὴν ἀρνητικὴν σημασίαν, ἐν τούτοις προβαίνει καὶ αὐτὸς εἰς τὸν χωρισμὸν τοῦ νοῦ (Vernunft) ἀπὸ τὴν διάνοιαν (Verstand), ἧτις ἐννοεῖται πάντοτε παρὰ Kant ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν αἴσθησιν, ἡ σύνθεσις διανοίας καὶ αἰσθήσεως ἢ ἀκριβέστερον ὁ διακαθορισμὸς τῆς αἰσθήσεως ὑπὸ τῆς διανοίας τοῦτο εἶναι παρὰ Kant ἐπιστήμη καὶ δὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ὁ Kant χωρίζει τὸν νοῦν ἀπὸ τὴν διάνοιαν καὶ θεωρεῖ τὸν νοῦν ὡς ἀρχὴν ἀνωτέραν τῆς διανοίας. Ὁ νοῦς εἶναι κατὰ Kant ἡ ἐνότης τῶν κανόνων, τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν νόμων τῆς διανοίας. Ὁ νοῦς ποτὲ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν αἴσθησιν ἢ εἰς τὴν παράστασιν ἢ καὶ πρὸς ἄλλο ἀντικείμενον, ἔχον ὑλικὸν ἢ μεταφυσικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ πάντοτε καὶ μόνον πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ διὰ τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ προσδίδει εἰς αὐτὴν ἐνότητα καὶ πληρότητα. Ὁ σκοπὸς τοῦ νοῦ εἶναι νὰ εὔρη διὰ τὰς ὑποθετικὰς γνώσεις τῆς διανοίας τὸ ἀνυπόθετον, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁλοκληροῦται ἡ ἐνότης τῆς διανοίας. Αἱ ἀρχαὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐργάζεται ὁ νοῦς εἶναι κατὰ Kant αἱ *ιδέαι*, ἡ διάνοια ἐργάζεται διὰ *κατηγοριῶν*. Ὁ Kant λέγει «ἡ διάνοια εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐνότητος τῶν φαινομένων διὰ κανόνων (κατηγοριῶν καὶ νόμων) ὁ νοῦς ὅμως εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐνότητος τῶν κανόνων τῆς διανοίας διὰ τῶν ιδεῶν. Ὁ νοῦς δὲν ἀναφέρεται λοιπὸν ποτὲ πρὸς τὴν πείραν ἢ πρὸς οἷονδήποτε ἄλλο ἀντικείμενον, ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν, ἵνα διὰ ἐννοιῶν a priori προσδώσῃ εἰς τὰς πολυειδεῖς γνώσεις τῆς διανοίας ἐνότητα». (πρὸς. Kritik d. r. Vernunft, Ernst Cassirer-Ausgabe, σελ. 250). Καὶ ἐπισυνάπτει «ἡ ἐνότης τοῦ νοῦ δὲν εἶναι λοιπὸν ἐνότης τῆς πείρας, ἀλλὰ διακρίνεται ἀπ' αὐτὴν οὐσιωδῶς ὡς ἐνότης τῆς διανοίας» (πρὸς. ἐνθ. ἀν. σελ. 252). Ὅπως ἡ διάνοια διὰ τῶν ἐννοιῶν συνεγώνει καὶ συνδέει τὸ ποικίλον τῆς αἰσθήσεως καὶ διὰ τῆς συνοχῆς αὐτῆς ὑπάγει αὐτὸ εἰς νόμους τῆς συνειδήσεως, οὕτω πῶς καὶ ὁ νοῦς ἐνώνει τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας εἰς μίαν γενικωτέραν ἐνότητα. Ὁ δὲ συλλογισμὸς εἰς τὸν ὁποῖον προβαίνει ὁ νοῦς ὑπάγων τὴν διάνοιαν καὶ τὰς μορφὰς αὐτῆς ὑπὸ μίαν ἀρχιτεκτονικὴν ἐνότητα, δὲν ἀναφέρεται εἰς αἰσθήσεις καὶ παραστάσεις, ἵνα

ὑπαγάγη αὐτάς ὑπὸ νόμους, οἵτινες διέπουν αὐτόν, (ὅπως πράττει τοῦτο ἡ διάνοια διὰ τῶν κατηγοριῶν), ἀλλὰ ὁ συλλογισμὸς τοῦ νοῦ ἀναφέρεται εἰς ἐννοίας καὶ κρίσεις καὶ αὐτάς συνενώνει εἰς ἐνιαῖόν τι σύστημα. Ὄταν λοιπὸν ὁ καθαρὸς νοῦς ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενα δὲν ἔχει πρὸς αὐτὰ καὶ τὴν παράστασιν αὐτῶν καμμίαν ἀμεσονσχέσιν, ἀλλὰ σχετίζεται πάντοτε πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ πρὸς τὰς κρίσεις αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι βεβαίως ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἵνα διακαθορισουν αὐτά. Ὡστε ἀντικείμενον τοῦ νοῦ εἶναι ἡ διάνοια, τῆς δὲ διανοίας ἀντικείμενον εἶναι ὁ αἰσθητὸς κόσμος· τοῦτον προσδιορίζει ἡ διάνοια διὰ τῆς κρίσεως, τὴν δὲ διάνοιαν συγκροτεῖ εἰς μίαν ἐνότητα διὰ τῶν συλλογισμῶν τοῦ ὁ νοῦς.

Τὰς ἐννοίας τῆς διανοίας ὀνομάζει ὁ Kant *κατηγορίας*, τὰς δὲ ἀρχὰς τοῦ νοῦ *ιδέας*. Κατηγορίαν δὲ λέγων ὁ Kant ἐννοεῖ πάντοτε ἀναγκαίως μορφὰς τῆς διανοίας, εἰς τὰς ὁποίας ἀνταποκρίνεται πᾶν ὅ,τι προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις, διὰ τῶν κατηγοριῶν δὲ προσλαμβάνει τὸ ὑλικὸν τῶν αἰσθήσεων ἀντικειμενικότητα, ὅπως καὶ διὰ τοῦ ὑλικοῦ προσλαμβάνουν αἱ κατηγορίαι γονιμότητα. Ἰδέας δὲ τοῦ νοῦ ἐννοεῖ ὁ Kant τὰς ἐπίσης ἀναγκαίως ἐννοίας τοῦ συνειδότητος, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἀνταποκρίνεται ὅμως οὐδὲν ἀντικείμενον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀλλ' οὔτε καὶ τοῦ καλουμένου μεταφυσικοῦ τοιοῦτου. Αἱ ἐννοιαὶ τοῦ νοῦ εἶναι δηλονότι γενικαὶ μορφαὶ πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἀνταποκρίνεται οὐδὲν περιεχόμενον, οὔδε μὴ ὕλη. Ἀντικείμενον τῶν ιδεῶν τοῦ νοῦ εἶναι πάντοτε ἡ διάνοια καὶ τὸ σύνολον τῶν κρίσεων αὐτῆς. Τὸ σύνολον τῶν κρίσεων τῆς διανοίας ἀναφορικῶς πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου συνενώνει ὁ Kant ὑπὸ μίαν ἐννοίαν τὴν ὁποίαν ὀνομάζει *ιδέα*. Ἡ ιδέα ὅμως αὕτη ἀποτελεῖ διὰ τὴν διάνοιαν πάντοτε *σκοπὸν*, ἤτοι κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ διάνοια εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ στρέφεται διαρκῶς, χωρὶς βεβαίως νὰ δύναται νὰ ὀλοκληρωθῇ, διότι ἐν τῇ πραγματικῇ ἐκτελέσει τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης οὐδέποτε ἡ διάνοια φθάνει εἰς τὸ τέρας τῆς ἀποστολῆς τῆς μετὰ τὴν μίαν αἰτίαν ἀνακύπτει ἡ ἄλλη καὶ οὕτω καθεξῆς εἰς τὸ ἀπείρον.

Ὄταν λοιπὸν λέγει ὁ Kant «*σύνολον φαινομένων καὶ κρίσεων*» δὲν ἐννοεῖ, ὅτι τοῦτο εἶναι δυνατόν τῷ ὄντι νὰ δαμασθῇ ὑπὸ τῆς δι-

ανοίας, ἀλλ' ὅτι ἀποτελεῖ σκοπὸν κατευθυντήριον τῆς διανοίας· τοῦτον δὲ ὀνομάζει ἰδέαν. Τὴν αὐτὴν κατευθυντήριον σημασίαν ἔχει ἡ ἰδέα παρὰ Kant καὶ ἐν τῇ πρακτικῇ ζωῇ. Τὸ πράττειν οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ ὀλοκληρωθῇ, διότι ὁ ἄνθρωπος, ὡς χρόνικόν πλάσμα, ὑπόκειται πάντοτε εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, ὃ ὁποῖος εἶναι ἀτέρμον. Ὡς σκοποὶ θεωρούμεναι αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι οὐσίαι μεταφυσικαί, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἀπλᾶ πλάσματα καὶ τυχαῖα ποιήματα τῆς φαντασίας. «Αἱ ἰδέαι εἶναι ἀναγκαῖαι ἔννοιαι πηγάζουσαι ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ νοῦ», ἀποτελοῦν αὐτὸν τοῦτον τὸν νοῦν καὶ ἀναφέρονται κατ' ἀνάγκην λογικὴν πρὸς τὸ σύνολον τῶν κρίσεων ἢ τῆς διανοίας ἢ τῶν πράξεων τῆς βουλήσεως. Ὁ Kant διακρίνει τὴν ἰδέαν τοῦ κόσμου, τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς, τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρως μικροῦ καὶ τοῦ ἀπείρως μεγίστου, τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀθανασίας. Ὅλοι αὗται αἱ ἰδέαι δὲν ἔχουν συστατικόν, ἀλλὰ μόνον κανονικὸν χαρακτήρα, δηλαδή δὲν ὀρίζουν τὸ ἀντικείμενον, διότι κατ' οὐσίαν δὲν ἔχουν ἀντικείμενον, ἀλλὰ κατευθύνουν τὴν πορείαν τῆς διανοίας καὶ τῆς βουλήσεως πρὸς ἐνοποιήσιν τῶν κατηγοριῶν, τῶν κρίσεων, τῶν κανόνων καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ π.χ. δὲν ἔχει παρὰ Kant περιεχόμενον, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς αὐτὴν καμμία μεταφυσικὴ οὐσία καὶ καμμία ὑπαρξίς διευθύνουσα τὰς τύχας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ σημαίνει, ὅτι πρέπει ἡ διάνοια νὰ ὑποθέσῃ τὸν κόσμον οὕτω πως, ὡς εἴαν ἐκυβερνᾶτο οὗτος ὑπὸ ὑψίστου τινος νομοθέτου. Τὸ «ὡς εἴαν» ἔχει πάντοτε μεθοδολογικὸν χαρακτήρα καὶ σημαίνει, ὅτι ἡ ἰδέα πρέπει, ὡς ἀρχὴ, νὰ διέπῃ τὴν πορείαν τῆς διανοίας, χωρὶς ὅμως ἐξ ἄλλου νὰ παρακωλύῃ αὐτὴν εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτῆς ἔργον.

Αἱ διακρίσεις αὗται τοῦ Kant ἂν καὶ εἶναι κυρίως διακρίσεις τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως, ἥτοι τῆς αἰσθήσεως (Sinnlichkeit) τῆς διανοίας (Verstand) καὶ τοῦ νοῦ (Vernunft), τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν τῆς γνώσεως παρὰ Kant, ἐν τούτοις εἶναι συνάμα καὶ χωρισμοὶ τοῦ ὄντος εἰς τὰ εἶδη αὐτοῦ, διότι τὸ ὄν καὶ τὰ εἶδη αὐτοῦ προσδιορίζονται παρὰ Kant ὑπὸ τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ ἡ αἰτία ἔνεκα τῆς ὁποίας πολλοὶ, παρανοοῦντες τὴν ἔννοιαν τοῦ συνειδότητος παρὰ Kant, ἔρριψαν κατ' αὐτοῦ τὴν μομφὴν ἐπὶ ὑποκειμενισμῶ. Ἡ ἰδέα, ἡ κατηγορία καὶ ἡ μορφὴ εἶναι παρὰ Kant οἱ νόμοι ἐκεῖνοι διὰ τῶν ὁποίων τὸ συνειδὸς προσέρχεται πρὸς τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἄνευ

τῶν νόμων αὐτῶν εἶναι ἀδιανόητα. Ὁ Kant λέγει «οὐδὲν περιεχόμενον εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῆ ἄνευ μορφῆς καὶ οὐδεμίαν μορφήν ἄνευ περιεχομένου». Τοῦτο καταδεικνύει τὴν ἀπόλυτον ἀναφορὰν τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως πρὸς τὰ εἶδη τοῦ ὄντος. Ἡ κατηγορία δὲν ἐννοεῖται ποτὲ ἄνευ τῆς πρὸς αὐτὴν ἀναφερομένης ὕλης, ἡ δὲ ἰδέα δὲν εἶναι ἐπίσης καταληπτὴ ἄνευ τῆς διανοίας ἢ τοῦ συνόλου τῶν εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἰδέας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀξίωσις ἣν ἐνέχει παρὰ Kant ἡ ἰδέα, εἶναι νὰ διακρίνεται αὕτη ἀπείρως ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κρίσεως, τοῦ λόγου, χωρὶς ποτὲ ἡ διάκρισις αὕτη νὰ ὀλοκληροῦται.
